

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Evidenčné číslo: 105003/B/2016/36069194043916036

KULTÚRNE SYMBOLY JAPONSKA A ICH VPLYV NA
ETIKETU A SPOLOČENSKÉ SPRÁVANIE

Bakalárska práca

Bratislava 2016

Silvia Ondrejčáková

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

KULTÚRNE SYMBOLY JAPONSKA A ICH VPLYV NA
ETIKETU A SPOLOČENSKÉ SPRÁVANIE

Bakalárska práca

Študijný program: Medzinárodné ekonomické vzťahy
Študijný odbor: Medzinárodné ekonomické vzťahy
Školiace pracovisko: Katedra medzinárodných politických vzťahov
Vedúci záverečnej práce: Ing. Zuzana Krkošková

Bratislava 2016

Silvia Ondrejčáková

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že bakalársku prácu som samostatne vypracovala a že som uviedla všetku použitú literatúru.

Dátum:

.....

PodĎakovanie

Chcela by som poďakovať svojej školiteľke, Ing. Zuzane Krkoškovej, za odbornú pomoc a usmerňovanie pri písaní práce, za cenné informácie a v neposlednom rade za ochotu a trpezlivosť.

ABSTRAKT

ONDREJČÁKOVÁ, Silvia: *Kultúrne symboly Japonska a ich vplyv na etiketu a spoločenské správanie*. – Ekonomická univerzita v Bratislave. Fakulta medzinárodných vzťahov; Katedra medzinárodných politických vzťahov. – Školiteľ: Ing. Zuzana Krkošková. Bratislava: FMV EU v BA, 2016, 54 s.

Hlavným cieľom bakalárskej práce bolo identifikovať vybrané kultúrne symboly Japonska a následne preukázať ich vplyv na etiketu a spoločenské správanie. Prostredníctvom čiastkových cieľov, ktorých úlohou bolo vymedzenie skúmanej problematiky, týkajúcej sa kultúrnych období Japonska, sme sa sústredili na definíciu kľúčových pojmov ako etiketa, protokol či spoločenské správanie. Charakteristika vybraných kultúrnych symbolov, ktorými sú v práci gejša, samurajská kultúra a náboženské prúdy je taktiež súčasťou teoretickej časti práce. Druhá, praktická časť sa zameriava na to, ako vybrané kultúrne symboly ovplyvnili súčasnú podobu spoločenského správania a etikety. Do pozornosti je uvedené aj postavenie žien v Japonsku spolu s možnými riešeniami, ktorými sa japonská vláda v súčasnosti aktívne zaoberá.

Kľúčové slová: Japonsko, kultúrne symboly, etiketa,

ABSTRACT

ONDREJČÁKOVÁ, Silvia: *Cultural symbols of Japan and their influence on etiquette and social behaviour and manners*. – University of Economics in Bratislava. Faculty of international relations; Department of international political relations. – Thesis Supervisor: Ing. Zuzana Krkošková. Bratislava: FMV EU v BA, 2016, 54 s.

The main objective of the bachelor thesis is to identify chosen cultural symbols and to show their influence on etiquette social behaviour and manners. We focused on key concepts such as etiquette, protocol and social behaviour, which were related to the partial objectives of the thesis and referred to the topic of cultural terms of Japan. Definition of the chosen cultural symbols, such as geisha, samurai culture and religion is also included in the theoretic part. The second, practical part focuses on the relation between cultural symbols and modern face of social behaviour and etiquette. In the thesis the attention is also given to the social status of woman in Japan with possible solutions on which the Japanese government actively focuses nowadays.

Key words: Japan, cultural symbols, etiquette

OBSAH

ÚVOD	8
1 SÚČASNÝ STAV SKÚMANEJ PROBLEMATIKY	10
1.1 Dejiny Japonska do roku 1989	11
1.1.1 Obdobie Heian	14
1.2 Kultúrne symboly Japonska	15
1.2.1 Gejša	16
1.2.2 Náboženské prúdy v Japonsku – šintoizmus	18
1.2.3 Samurajská bojová kultúra	21
1.3 Vymedzenie pojmov symbol, etiketa, protokol, spoločenské správanie	22
1.3.1 Biznis etiketa	25
1.4 Hofstedeho kultúrne dimenzie	26
1.4.1 Mocenský odstup	27
1.4.2 Vyhýbanie sa neistote	28
1.4.3 Individualizmus vs. Kolektivismus	28
1.4.4 Maskulinita vs. Femininita	29
1.4.5 Dlhodobá vs. krátkodobá orientácia	29
2 METODIKA A CIELE PRÁCE	31
3 VPLYV SYMBOLOV NA ETIKETU A SPOLOČENSKÉ SPRÁVANIE V JAPONSKU	33
3.1 Japonská biznis etiketa	33
3.1.1 Úklon	33
3.1.2 Vizitky	35
3.2 Postavenie žien v japonskej spoločnosti	37
3.2.1 Emancipácia gejší	38
3.2.2 Pozícia žien vo veľkých spoločnostiach	40
3.3 Systém celoživotného zamestnania	42
ZÁVER	44
Zoznam použitej literatúry	46

ÚVOD

Skromnosť ako významná črta japonského človeka nestratila na svojom význame, práve naopak. História, myšlienkové prúdy, hospodársky potenciál, život ľudí, mentalita, vernosť národnej tradícii a mnohé ďalšie sú dôvodom, prečo je práve Japonsko námetom tejto bakalárskej práce.

Dejiny Japonska sú dejinami ostrovného národa, ktorý zažil dlhé obdobie izolacionizmu ako aj obdobia radikálnych zmien a preberania prvkov cudzích kultúr. Práve vďaka stále meniacej sa situácii je japonská kultúra bohatá na kultúrne symboly. Ako bude preukázané nižšie v texte, každé z období japonských dejín malo svoj vplyv pri formovaní typických kultúrnych symbolov. Jednotlivé obdobia s konkrétnymi vplyvmi spomínaných cudzích kultúr na japonskú kultúru sú v práci podrobnejšie rozobraté.

Prvá kapitola práce pojednáva o problematike vymedzenia základných pojmov. Charakteristika Japonska a jeho kultúrnych období, najmä Heianského, poukáže na historickú „základňu“ tradičnej japonskej spoločnosti. Okrem histórii Japonska je v prvej kapitole venovaná pozornosť aj kultúrnym symbolom Japonska, pričom sme sa v práci zamerali na symboly ako gejša, šintoizmus a samurajská kultúra. Dané symboly a ich vplyv sú podľa nás implementované v spoločenskej etikete a správaní, čo sa budeme snažiť analyzovať v tretej kapitole. Pri charakterizovaní kultúrnych symbolov nemožno opomenúť ani základnú charakteristiku symbolu, rovnako ako pojmy etiketa, spoločenské správanie a protokol.

Druhá kapitola práce je zameraná na ciele a metodiku práce, pričom definuje hlavný cieľ práce spolu s čiastkovými cieľmi, jednotlivé metódy použité pri písaní práce a štruktúru zdrojov, ktoré boli pre potreby práce použité.

V tretej, praktickej časti práce dochádza k prepojeniu jednotlivých kultúrnych symbolov so spoločenskou etiketou. Zameriavame sa na biznis etiketu, ktorá je podľa nášho názoru viditeľne ovplyvnená históriou japonského národa. Toto tvrdenie bude vysvetlené na príkladoch, akými sú biznis vizitky či tradičný japonský pozdrav, úklon. Okrem biznis etikety sa budeme snažiť priblížiť problematiku postavenia žien v japonskej spoločnosti pomocou Hofstedeho kultúrnych dimenzií. V súvislosti s postavením žien v spoločnosti budeme porovnávať a analyzovať túto problematiku aj na kultúrno-historickom základe, ktorým bude v tomto prípade gejša. Záver tejto kapitoly bude venovaný japonskému manažmentu, konkrétne systému celoživotného zamestnania.

V tejto problematike sa budeme snažiť nájsť prepojenie so samurajskou kultúrou a poukázať na špecifiká, ktoré tento systém so sebou prináša.

1 SÚČASNÝ STAV SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

„Krajina vychádzajúceho Slnka“ je príčinou, že Nippon¹ bol lákavým svojou ázijskou osobitosťou už od nepamäti. Zemepisná poloha, prírodné podmienky, historické bohatstvo a existenčné možnosti značne ovplyvňujú mentalitu ľudí rovnako ako ich životný štýl či kultúru. Oveľa pozoruhodnejšie sú tieto regionálne špecifiká v krajinách situovaných v odľahlých zámorských oblastiach. Japonsko medzi takéto krajiny neodmysliteľne patrí. Ako preukážeme nižšie v texte, domnievame sa, že formovanie koreňov jeho národných špecifik a svojskosti možno klasifikovať do obdobia 17. storočia, známeho hlavne vďaka zámorským objavom, nazývaného posledným obdobím Šogúnov rodu Tokugawa². Izolacionizmus, zákaz opustenia krajiny alebo návratu krajanov, tieto a mnohé ďalšie typické znaky Japonska stratili svoje opodstatnenie len pred menej ako 160 rokmi.³

Japonsko je označované krajinou dvojitej diplomacie. Bamba⁴ uvádza, že v tridsiatych rokoch 20. storočia bolo Japonsko častokrát pre túto skutočnosť kritizované. Ako uvádza, diplomacia dvoch tvárí sa prejavovala v udržiavaní priateľských vzťahov no zároveň vojenskej agresie. Takýto prístup Bamba prirovnáva k postoju gejšy - „*Japonská politika nám pripomína postoj gejšy, ktorá uštedrí úsmev každému bez rozdielu. Takýmto konaním Japonsko nikdy nezíska pravých spojencov.*“⁵ Aj z dôvodu tohto prepojenia sme sa gejšy ako kultúrnemu symbolu rozhodli v práci venovať značnú pozornosť.

Vstupom do II. svetovej vojny v spojení s Nemeckom a Talianskom, následnou okupáciou cudzími vojskami a kapituláciou stratilo Japonsko svoj status neporaziteľnej krajiny, súčasne sa muselo vysporiadať so situáciou po atómových útokoch na mestá Hirošima a Nagasaki v roku 1945. V zmysle Postupimskej deklarácie⁶ sa začal povojnový vývoj Japonska v politickej a hospodárskej závislosti od Spojených štátov amerických.⁷

¹Nippon je japonské pomenovanie Japonska, niekedy taktiež nazývané Nihon. In: <http://www.dictionary.com/browse/nippon>

² 1603-1868. In: <http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?ParagraphID=muv>

³ MENDL, W. 2001, Japan and South East Asia: Routledge, 2001, 57 str.

⁴ BAMBA, N. 1972, Japanese diplomacy in a dilemma: New light on Japan's China Policy

⁵ Tamtiež s. 362

⁶ Postupimská konferencia 17. júl-2. august 1945. Americko-japonská spolupráca sa stala „ľahčím“ nielen v priemysle, ale prakticky vo všetkých oblastiach života. In: <http://www.britannica.com/event/Potsdam-Conference>

⁷ In: <http://www.wyohistory.org/encyclopedia/w-edwards-deming>

1.1 Dejiny Japonska do roku 1989

Historický vývoj Japonska často do veľkej miery súvisel s jeho spomínanou geografickou polohou ostrovného štátu. Veľmi významným pre formovanie špecifickej japonskej kultúry bolo obdobie izolacionizmu⁸, čo vo svojom príspevku uvádza aj Zágöršeková⁹:

„Kým Japonsko do druhej polovice dvadsiateho storočia reprezentovalo akúsi exotickú do seba uzavretú etnocentrickú krajinu s osobitnou kultúrnou tradíciou, dnes patrí medzi veľmoci, ktoré významne ovplyvňujú nielen globálnu ekonomiku, ale aj zmeny prebiehajúce v západnej civilizácii. Vstupom USA do druhej svetovej vojny po šokujúcom útoku samovražedných kamikadze na Pearl Harbor sa neskončil iba americký, ale aj japonský izolacionizmus.“

Podľa archeologických výskumov boli japonské ostrovy osídlené približne 35 000 rokov p. n. l. Praobyvatelia sa pravdepodobne dostali na ostrovy zo západu, severu i juhu. Ainovia, jeden z pôvodných kmeňov, sú podľa niektorých etnografov europoidného pôvodu. Nové prichádzajúce ázijské kmene ich vytlačili na sever. Podľa archeologických nálezov spred vyše 4000 rokov šlo zväčša o lovcov a rybárov, ktorí žili na rozdiel od rozkvitajúcej čínskej civilizácie ešte stále kočovným spôsobom.¹⁰

Podľa povestí a japonskej mytológie vznikol japonský štát roku 660 pred n.l. a úspešným ťažením prvého japonského cisára menom Džimu Tennó¹¹ sa územie rozšírilo o úrodnú nížinu Jamato¹² na ostrove Honšú. Dôležitým medzníkom v japonských dejinách bol rok 552 n.l. a prenikanie budhizmu a čínskej kultúry. Dôvodom tohto prenikania bola najmä priazeň prvého ministra rodu Soga, ktorý videl budhizmus a čínsku kultúru ako vhodný politický nástroj proti silnejúcemu vplyvu domáceho šintoizmu a možnosť zjednotenia moci nad celým územím vďaka čínskej teórii štátu a prísnemu centralistickému režimu.¹³

⁸ Obdobie vymedzené rokmi 1630 až 1945, v japonskej terminológii označované ako sakoku, v preklade uzatvorená krajina. In: <http://www.britannica.com/topic/sakoku>

⁹ In: <http://fmv.euba.sk/RePEc/brv/journal/MV2012-4.pdf>

¹⁰ ASHKENAZI, M. 2003. Handbook of Japanese Mythology. 10s.

¹¹ Podľa mýtov ide o priameho potomka synovca bohyne Amaterasu, ktorá ho vyslala na zem

¹² Začiatkom 6. storočia Jamato ešte nepredstavovalo stabilné spoločenstvo, jeho vnútorná stabilita sa zakladala na prirodzenej podriadenosti jednotlivých rodov udži panovníckemu rodu, ktorý bol bohatší a silnejší, no nemohol zasahovať do vnútorných záležitostí jednotlivých rodov a vzťahov medzi nimi. Dokonca ani stále sídlo cisára a centrum štátu nebolo stanovené. Panovníci si vyberali miesta pobytu z rôznych politických či hospodárskych dôvodov. In: Vasiljevová Z.: Dejiny Japonska. 1986. s. 59-60.

¹³ DE BARY, W.T. 1893. Sources of Japanese Tradition: From earliest times to 1600. Columbia University Press, 2001. 237-240 s.

Jednotlivé medzníky je však potrebné priradiť ku jednotlivým historickým obdobiam. Podľa Vlasatého¹⁴ delíme japonské dejiny na jedenásť období, vlád či ér, z ktorých sa každé vyznačuje svojou jedinečnosťou a prispieva ku formovaniu súčasnej podoby Japonska. Tabuľka 1 uvádza stručný prehľad jednotlivých období začínajúc rokom 3000 pred n.l. a končiac 20. storočím n.l.

Tab.1 Historické obdobia Japonska od roku 3000 pred n.l. po 1989

Časové vymedzenie obdobia	Názov obdobia
3000 pred n.l. - 645 n.l	Najstaršie obdobie
710 - 770	Narské obdobie
794 - 900	Heianské obdobie
856 - 1086	Vláda rodu Fudžiwara
1167 - 1185	Vláda rodu Taira
1192 - 1298	Kamakurské obdobie
1383 - 1600	Vláda rodu Ašikaga
1603 - 1864	Vláda rodu Tokugawa
1867 - 1907	Meidžiho éra
1914 - 1924	Obdobie Taišó
1926 - 1989	Obdobie Šówa

Zdroj: vlastné spracovanie

Prvé, najstaršie obdobie je vymedzené je príznačné najmä reformami Taika, ktoré upevnili moc cisára. Džomónska kultúra bohatá na keramiku predstavuje impozantnú súčasť obdobia.¹⁵

Druhé, Narské obdobie¹⁶ súvisí s rozmachom typickej budhistickej kultúry. Po tomto relatívne krátkom období nastupuje významné Heianské obdobie, počas ktorého Japonsko získava svojský národný charakter. Počas rokov 794 n.l. až 1185 n.l. dochádza k prerušeniu čínsko-japonských väzieb¹⁷, ktoré vyúsťuje do náznakov hospodárskej krízy

¹⁴ VLASATÝ, B. 1978. Japonsko. Bratislava : Obzor, 1978. 108-112 s.

¹⁵ NAUMANN, N. 2000. Japanese Prehistory: The material and spiritual culture of the Jomon period: Wiesbaden

¹⁶ obdobie je pomenované podľa po prvom stálom sídle japonského cisára, meste Nara

¹⁷ In: <http://www.colorado.edu/cas/tea/curriculum/imaging-japanese-history/heian/essay.html>

a vnútroštátnych rozporov medzi vládnucimi rodmi Fudžiwara a Taira. Bergen¹⁸ tieto rody nazýva najstaršími japonskými klanmi. Významnosť týchto dvoch rodov histórii Japonska Vlasatý¹⁹ prezentuje tak, že vláda rodu Fudžiwara a vláda rodu Taira predstavujú štvrté a piate obdobie dejín.

Dôležitou súčasťou šiesteho, Kamakurského obdobia, je polozenie základov nového vládneho systému pretrvávajúceho až do Meidžiho éry v roku 1867 n.l., nazývaného *bakufu*²⁰. Rokom 1383 n.l. prichádza na rad vláda rodu Ašikaga a začína siedme obdobie.²¹

Ôsmy apríl 1457 je pre Japoncov veľmi významným dňom, a to vďaka dokončeniu výstavby provinčného sídla, dnešného hlavného mesta Japonska, Tokia.²²

Ôsme obdobie predstavuje dôležitý medzník v politike Japonska. Počiatok izolácie krajiny v 30. rokoch 17. storočia znamená koniec prenikania európskeho či akéhokoľvek iného vplyvu na toto územie, začína prenasledovanie kresťanov a upevňovanie národného povedomia.²³ Japonská izolácia končí nástupom Meidžiho éry, deviateho obdobia plného evolučných a revolučných myšlienok. Po takmer 700 ročnej vláde šogúnov²⁴ sa cisár stáva jediným vládcom krajiny. Rýchly hospodársky rozvoj je spojený s Meidži reformami, ktoré v roku 1869²⁵ začali meniť feudálne Japonsko na modernú a industrializovanú krajinu s prvou japonskou ústavou schválenou 18. februára 1889.²⁶ Ako uvádza De Bary a kol.²⁷, ústrednou myšlienkou reforiem sa stalo nadviazanie vzťahov so západom.

Desiate obdobie, Taišó, je poznamenané prvou svetovou vojnou. V spolupráci s ostatnými víťaznými mocnosťami si tak Japonsko pozdvihlo sebavedomie a svoj priateľský vzťah k zahraničiu bol odzrkadlený v prístupe k rozličným medzinárodným dohodám. Avšak koniec obdobia je spojený s vydaním dokumentu z roku 1924²⁸, ktorý zakazoval Japoncom udeľovanie amerického občianstva.

18 In: <http://www.heritage-history.com/?c=read&author=bergen&book=japan&story=clans>

19 VLASATÝ, B. 1978. Japonsko. Bratislava : Obzor, 1978.

²⁰ Taktiež nazývaný šogunát. Vojenský výraz čínskeho pôvodu, ktorý znamená niečo ako vláda spoza opony či kulisy. Má to priamy súvis s Čínou, pretože stany čínskych vojenských veliteľov boli chránené ešte osobitnou kulisou či oponou. In: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Bakufu>

²¹ MASS, J.P. 1985. The bakufu in japanese history: Stanford University Press, 1985

²² In: http://www.gojapango.com/tokyo/tokyo_history.htm

²³ In: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/t/the-edo-period-in-japanese-history/>

²⁴ Šogún sa nepokladal za oficiálneho vládcu krajiny, formálne ním zostával cisár. Fakticky však vládu nad krajinou prevzal šogún so svojím aparátom, šogunátom. In: <http://www.britannica.com/topic/shogun>

²⁵ In: http://afe.easia.columbia.edu/special/japan_1750_meiji.htm

²⁶ In: <https://history.hanover.edu/texts/1889con.html>

²⁷ DE BARY, T. a kol. 1893. Sources of japanese tradition: Columbia University Press, 2006, 13-14 str.

²⁸ The Japanese Exclusion Act, In: <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/immigration-act>

Obdobie Šówa²⁹ predstavuje desiate obdobie, v ktorom krajina musela čeliť fašistickému vplyvu, následným vojnovým konfliktom s Čínou a militarizácii krajiny. Vstupom do druhej svetovej vojny v spojení s Nemeckom muselo Japonsko čeliť nepriaznivému vývoju v prospech strany Spojencov³⁰. Povojnová situácia so sebou priniesla značnú demokratizáciu života.³¹ Súčasný japonský cisár Akihito z rodu Šówa vedie svoju krajinu podľa cisárskeho motta „Mier a pokrok“³², nakoľko ako vyplýva z krátkeho historického exkurzu, Japonsko a predovšetkým japonská kultúra dosiahla najväčší rozmach v čase mieru.

1.1.1 Obdobie Heian

Ako sme preukázali vyššie v texte, kultúrne symboly sú prítomné vo všetkých historických obdobiach Japonska, avšak obdobie Heian je ako pre národnú symboliku tak aj pre jej vplyv na etiketu a spoločenské správanie veľmi príznačné. Ôsme storočie a začiatok heianskeho obdobia tvorí, ako sme už v práci spomenuli a ako v tejto podkapitole preukážeme, dôležitý medzník japonskej kultúry. Toto historické obdobie je vymedzené rokmi 794 n.l. až 1185 n.l. (Tabuľka 1.) Nesie názov po novom hlavnom meste, ktorým sa v roku 794 n.l.³³ stalo mesto Heian-kjó³⁴. Krátko po založení sa stalo centrom spoločenského života a svojráznej kultúry, čoskoro bolo premenované na Kjóto³⁵.

Významnosť tohto mesta zohrala dôležitú úlohu počas druhej svetovej vojny. Vďaka svojej historickej a umeleckej hodnote bol pôvodný plán Američanov týkajúci sa zhodenia atómovej bomby zmenený.³⁶

Charakteristické pre toto obdobie bolo oddelenie dvornej šľachty od „obyčajného ľudu“ predovšetkým zložitými rituálmi správania a obliekania sa a dodržiavaním pravidiel etikety. Kľúčom k úspechu v dvornej politike pre obidve pohlavia bol krásny rukopis, elegantný odev a schopnosť skladať hudbu či básne.³⁷ Japonská spoločnosť sa sústredila na

²⁹ In: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Showa_period

³⁰ Spojené štáty americké, Sovietsky zväz, Čína. In: <http://www.britannica.com/topic/Allied-Powers-international-alliance>

³¹ REISCHAUER, E. 2000, Dejiny Japonska: Nakladatelství Lidové noviny, 2000

³² In: <http://www.britannica.com/biography/Akihito>

³³ In: http://www.metmuseum.org/toah/hd/heia/hd_heia.htm

³⁴ V doslovnom preklade hlavné mesto pokoja a ticha. In: http://www.metmuseum.org/toah/hd/heia/hd_heia.htm

³⁵ V doslovnom preklade hlavné mesto. In: <http://www.dictionary.com/browse/kyoto>

³⁶ In: <http://www.bbc.com/news/world-asia-33755182>

³⁷ In: <http://www.mongoosepublishing.com/pdf/rqsamuraipre.pdf>

rozvoj domácich prvkov, tradícií a národného povedomia, čo prispelo k postupnému úpadku vplyvu Číny.³⁸ Po roku 894 už japonskí cisári nevyslali do Číny diplomatické misie a vzájomné diplomatické aj obchodné vzťahy Číny a Japonska sa obmedzili na minimum. Japonský cisársky dvor to oficiálne zdôvodnil ako úpadok čínskej civilizácie.³⁹ Určitú mieru modifikácie zaznamenal aj budhizmus, ktorý počas obdobia Nara zaznamenal svoj vrchol. V postupnej konfrontácii so šintoizmom sa počas obdobia Heian menil a nadobúdval podobu, ktorú Werner⁴⁰ charakterizuje ako „*formalistický budhizmus*“⁴¹.

Šintoizmus si podľa Wenera stále udržal vplyv, ktorý bol odzrkadlený v umení, napríklad na maľbách, kde sa často objavovali prírodné, optimistické a veselé motívy.

Obdobie Heian zohralo dôležitú úlohu pri formovaní samurajskej kultúry. Deal⁴² považuje toto obdobie za vznik samotného slova samuraj, ktoré v sebe nesie význam povinnosti slúžiť pánovi. Keďže pokladáme samurajskú kultúru za významný aspekt Japonska, v práci je súčasťou podkapitoly Kultúrne symboly Japonska.

1.2 Kultúrne symboly Japonska

Každá kultúra má svoje jedinečné špecifiká, vďaka ktorým sa odlišuje od tej druhej. V tejto podkapitole bude našou snahou priblížiť najdôležitejšie symboly a znaky japonskej kultúry a charakterizovať ich vplyv na vývoj etikety a spoločenského správania.

Jedným z takýchto špecifik formujúcich súčasnú podobu Japonska je gejša. Gejša sa totiž stala akýmsi synonymom japonských obchodných či súkromných večierkov a ceremónií a zároveň demonštruje prepojenie histórie s novodobým obrazom Japonska. Za ďalší významný symbol možno pokladať šintoizmus, ktorý Vlasatý⁴³ definuje ako „*jadro etických princípov a národnej filozofie*“. Napriek spomínanému vplyvu budhizmu v 6.storočí si šintoizmus udržal svoje postavenie po stáročia a je neoddeliteľným aspektom vo všetkých oblastiach japonského života. Samurajská kultúra, ktorá sa začala formovať v období Heian, predstavuje ďalší významný prínos pre japonskú kultúru, predovšetkým pojem bušido a kultúru oddaného bojovníka, ktorý slúži svojmu pánovi verne až do smrti.

³⁸ VLASATÝ, B. 1978. Japonsko. Bratislava : Obzor, 1978.

³⁹ In: http://aboutjapan.japansociety.org/content.cfm/the_japanese_missions_to_tang_china_7th-9th_centuries

⁴⁰ WERNER, K. 2009. Náboženské tradície Asie. Bratislava : CAD Press, 2009. 310s.

⁴¹ Bol založený na viere, že spásu možno dosiahnuť zásluhami, konkrétne v podobe výstavby chrámov a kláštorov.

⁴² DEAL, W.E. 2005. Handbook to life in medieval and early modern Japan: Oxford University Press, 2006, 137 str.

⁴³ VLASATÝ, B. 1978. Japonsko. Bratislava : Obzor, 1978.

Ako vyplýva z historického exkurzu, aj z vybraných symbolov, z ktorých každý pochádza z odlišného obdobia, bohatosť japonskej kultúry teda súvisí predovšetkým s dlhodobým (niekoľko tisícročným) procesom jej formovania. Na základe jednotlivých symbolov, ako bude preukázané nižšie v texte, možno konštatovať, že sú navzájom prepojené, napríklad tradíciou ceremoniálov, resp. rituálov.

1.2.1 Gejša

Pôvod slova gejša siaha až do 17. storočia. Na rozdiel od dnešného ponímania gejše ako tradičnej japonskej spoločníčky ovládajúcej mnohé japonské umenia, v 17. storočí to boli muži, ktorí boli takto nazývaní. Boli to vítaní spoločníci na večierkoch, ktorí vyvolávali veselú náladu svojimi komediálnymi a muzikantskými schopnosťami.⁴⁴ V druhej polovici 18. storočia sa na večierkoch začali objavovať takzvané bubeníčky, známe tiež ako *geiko*⁴⁵. Postupne až do 19. storočia získali dominantné postavenie ženské gejše, nazývané *onna gejša*, vniesli. Za kolísku zrodu gejší je považované niekdajšie hlavné mesto Japonska a predovšetkým historicky a umelecky významné mesto Kjóto.⁴⁶

Pre kjótske gejše je veľmi príznačný prvok hierarchie. Sesterský vzťah má sklon byť chápaný ako rovnocenný, no v tomto prípade ide o vzťah vyjadrenia hierarchie medzi mladšou a staršou sestrou⁴⁷, ktorá v ideálnom prípade predstavuje súčasne učiteľku a priateľku. Mladá žena, ktorá vstupuje na dráhu gejše môže byť prirovnaná k úlohe manželky, ktorá opúšťa svoju rodinu a odchádza do domu manžela. Nová gejša, *maiko*, žije v dome, ktorého majiteľka je označovaná ako matka a taktiež sa od nej očakáva, že opustí svoju rodinu a zasväťí svoj život tomuto novému spoločenstvu.

Tradičné ceremoniály, resp. rituály majú v spoločenstve gejší nenahraditeľné miesto. Napríklad vstup novej gejše do spoločenstva je veľmi symbolický. Rituál pri ktorom sa vykonáva spoločný obradný prípitok má pomenovanie *sansan kudo*. Podobný ceremoniál sprevádza aj rozviazanie puta, *hiki iwai*.⁴⁸ Tradícia je aj v prideľovaní nových domovov novým gejšiam – novým domovom *maiko* sa stáva čajovňa, v ktorej sa vyučila

⁴⁴ In: <http://www.lizadalby.com/LD/newgeisha-hokan.html>

⁴⁵ Geiko je výraz, ktorým sa v Kjóte dodnes nazýva gejša.

⁴⁶ DALBY, L. 2001, Gejša: Praha, 2002

⁴⁷ Pomenovanie pre staršiu sestru je okásan a pre mladšiu sestru onésan. In: UNDERWOOD, E. 2000, The life of a geisha: Charles E. T. Publishing, 2000

⁴⁸ DALBY, L. 2001, Gejša: Praha, 2002

staršia sestra. Priradenie ku konkrétnej čajovni je podmienené mnohými faktormi, napríklad historickou líniou.⁴⁹

Umenia, ktorým s gejše venujú patria výhradne do oblasti tradičnej hudby a tanca.⁵⁰ Akékoľvek iné činnosti spojené s fyzickou záťažou sú mimo ich kompetencie, čo, domnievame sa, môže byť spojené s prejavom prvku maskulinity, ktorý je podrobnejšie rozobrať v nasledujúcej kapitole.

Jedným z prvkov, ktoré prispievajú k symbolike tradičného japonského povolania gejšy je ich tradičný odev, kimono. Slovo kimono je kombináciou slova *mono*, čo v preklade znamená vec a predpony *ki* odvodené od slovesa *kiru*, v preklade obliekať sa.⁵¹

Chôdza v kimone je jednou z vecí, v ktorých sa gejša líši od ostatných Japoniek. Oficiálnym odevom gejšy je čierne rúcho dlhé po zem s hlbokým výstrihom na šiji, no v skutočnosti ho gejša nosí veľmi zriedka. Jednotlivé kimonové súpravy predstavujú určitý spoločenský kód obsahujúci vek, spoločenskú vrstvu, rodové znaky či lokalitu pôsobnosti. Kimono bolo kedysi súčasťou kultúrneho komplexu, ktorý zahrňoval všetky aspekty každodenného života.⁵²

Pohyb v kimone bol taktiež prispôsobený usporiadaniu priestoru v tradičnom japonskom dome. Prenikanie prvkov jednotlivým kultúr však prinieslo určité modifikácie. Takýmto prvkom je stolička, ktorá je ako fyzickým tak aj estetickým protikladom ku kimonu, vytvoreného pre sedenie na zemi. *Obi*⁵³ uviazané obvyklým spôsobom, nazývaným *taiko*⁵⁴, vytvára na chrbte mašľu, ktorá pre gejšu poskytuje oporu pri vzpriamenom sede na podlahe, naopak pri sedení na stoličke je naobtiaž.⁵⁵

Gejšy sú nositeľkami kultúrneho ideálu a štýlu, nazývaného *iki*⁵⁶, ktorý v sebe zahrňuje celú životnú filozofiu. *Iki* spája ľudské city s estetickými ideálmi a vytvára akýsi

⁴⁹ DOWNER, L. 2001, Woman of the pleasure quarters

⁵⁰ Štúdium hudby v Japonsku zahŕňa počúvanie, napodobovanie a cvičenie. Napriek publikácii notových záznamov pre šamisen, ktorý je tradičným japonským nástrojom podobným gitare. Väčšina gejš sa učí hrať starou metódou odposluchu, vďaka ktorej sa skladba stáva súčasťou gejšinho hudobného citu. Spôsob vyučovania je rovnako tradičný a vyžaduje si bezpodmienečnú podriadenosť žiaka voči učiteľovi. Toto povolanie v súčasnosti priťahuje nostalgicky a romanticky založené ženy, ktoré sú na rozdiel od mnohých moderných žien ochotné vymeniť život v nukleárnych rodinách za život v čajovni. In: DALBY, L. 1979, Little songs of the geisha: Tuttle Publishing, 2000

⁵¹ In: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/kimono>

⁵² DALBY, L. 2001, Kimono: Fashioning Culture: Vintage, 2001, str.55

⁵³ Obi je dekoratívny pás z tuhej látky zvierajúci bránicu. In: <http://www.britannica.com/topic/obi-clothing-accessory>

⁵⁴ Taiko v preklade bubon. In: <http://www.britannica.com/art/taiko-musical-instrument>

⁵⁵ DALBY, L. 2001, Gejša: Praha, 2002, str.105

⁵⁶ CONDRA, J. 2008, The Greenwood encyclopedia of Clothing through world history: Greenwoodpress, 108str.

artefakt vycibreného vkusu. Síce zostávajú nositeľkami tradícií, ale skutočnosť, že žijú uprostred meniaceho sa sveta, má neustály vplyv na ich profesiu.

1.2.2 Náboženské prúdy v Japonsku – šintoizmus

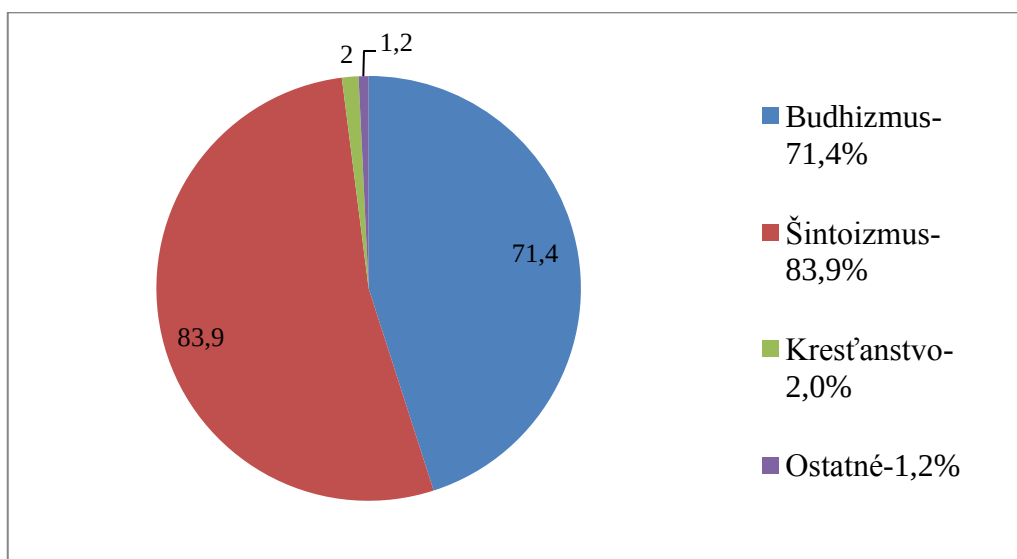
Jednotlivé náboženské prúdy po stáročia ovplyvňovali kolorit japonskej spoločnosti, až do takej podoby akú má dnes. V súčasnosti je Japonsko charakterizované náboženským synkretizmom, čo znamená, že väčšina veriacich vyznáva viac ako jedno náboženstvo, častokrát ide dokonca o kombináciu dvoch a viacerých. Mnohokrát nie je výnimkou, keď veriaci žije konfuciánskym spôsobom života, vyznávajú niektoré taoistické myšlienky, pričom svoje manželstvo uzatvára v šintoistickom chráme, no pohreb je vykonaný podľa budhistických tradícií.⁵⁷

Ako uvádza Graf 1, percentuálny podiel jednotlivých vierovyznaní za rok 2015 značí, že medzi najvýznamnejšie náboženské prúdy v Japonsku patria šintoizmus a budhizmus. Náboženstvu, ako vychádza z grafu, súčasná moderná japonská spoločnosť neprisuduje veľký význam. Viac ako 60% populácie sa dokonca neprikláňa ku žiadnemu náboženskému smeru. Viac ako spirituálny má skôr význam v spájaní a posilňovaní jednotlivých komunít a pozdvihovaní ich identity. Svoj význam však nestratili náboženské rituály a ceremónie spojené s narodením, sobášom či smrťou, rovnako ako rôzne lokálne festivaly s náboženským podtónom nazývané *matsuri*.⁵⁸

⁵⁷ Kodasha International: Japan profile of nation.1994. str.203

⁵⁸ VLASATÝ, B. 1978. Japonsko.Bratislava : Obzor,1978, str.126

Graf 1: Vierovyznanie v Japonsku v roku 2015



Zdroj: Vlastné spracovanie podľa CIA Factbook, 2015

Pôvod výrazu šintoizmus sa spája so silnejúcim vplyvom budhizmu. Po zavedení budhizmu na územie Japonska v roku 522 n.l.⁵⁹ bolo dôležité odlišiť názov pôvodného náboženstva, ktoré dovtedy nemalo jednotný názov. Toto náboženstvo nebolo predmetom uvedomelého premýšľania a teologických špekulácií aj keď sa neskôr stalo politickým nástrojom pri zjednocovaní kmeňových spoločenstiev na národ. Pre označenie existujúceho japonského náboženstva boli použité čínske ideogramy znejúce *šin- tao* alebo *šintó*⁶⁰. Tieto znaky znejú v japončine *kami nagara no miči*. Slovo *kami*⁶¹ vyjadruje ústrednú myšlienku celého šintoizmu. Pri definovaní šintoizmu ako polyteistického náboženstva sa autori jednotne nezhodujú. Zatiaľ čo Werner šintoizmus chápe sa ako druh prírodného panteizmu⁶², Nitobe⁶³ pokladá šintoizmus za najviac polyteistické náboženstvo. Šintoizmus však môžeme pokladať za hlbokú prírodnú filozofiu života, odvodenú z pozorovania a štúdia japonského správania spôsobu života a najmä z motivácie, ktorá ju tvorí predovšetkým v rodinnom kontexte.

Prvky tejto filozofie prenikli aj do štruktúry moderných obchodných spoločností. Neobsahuje záväzné pravidlá a dogmy, takže poskytuje slobodný výklad a jedinec si ju

⁵⁹ WERNER, K. 2009. Náboženské tradície Asie. Bratislava : CAD Press, 2009. str. 287

⁶⁰ V preklade cesta duchov, cesta bohov. In: <http://www.britannica.com/topic/Shinto>

⁶¹ Kami znamená boh, duch, taktiež rôzne prírodné sily. Je tým, čo majú prívrženci šintoizmu rešpektovať a uznávať. In: WILLIAMS, G. 2005, Shinto: Chelsea House Publishers, str. 31

⁶² Učenie stotožňujúce prírodu, svet a. všetko, čo jestvuje, s Bohom. In: <http://slovník.juls.savba.sk>

⁶³ NITOBÉ, I. 1969, The Japanese nation: University of Tokyo Press, str. 88

môže racionalizovať podľa seba. V šintoizme v podstate nie je možné stať sa heretikom⁶⁴, a to je práve jeden z dôvodov, prečo toto náboženstvo pretrváva až dodnes a pomáha modernej spoločnosti zachovávať si mravné a duchovné hodnoty.⁶⁵

V šintoizme neexistuje tradícia vyššieho alebo božského zjavenia, čoho dôsledkom je absencia posvätného písma v pravom slova zmysle. Písomné záznamy šintoistických tradícií sú novodobejšie výtvory ovplyvnené čínskou kultúrou, napriek tomu, že vznikli na japonskej pôde. Existuje však súbor literárnych diel, nazývaný *Šinten*⁶⁶, ktorý sa pokladá za spoľahlivý prameň výkladu šintoizmu a skladá sa zo 4 hlavných zbierok, a to z kroník *Kodžiky*, *Nihonšoki*, *Jengišiki* a *Manjósú*. Najuctievanejším božstvom šintoizmu je Amaterasu Ómikami, bohyňa slnka, ktorej svätyňa v Ise je pútnickým miestom pre celý národ. Amaterasu stelesňuje darkyňu slnečného svetla, teda života.⁶⁷

Šintoistickí kňazi neplnia funkciu kňaza či kazateľa, slúžia ako radcovia a udržiavajú dobré vzťahy medzi svetom ľudí a svetom kami.⁶⁸ Šintoizmus sa vyvinul z niekoľkých kmeňových tradícií a z toho dôvodu existuje rôznorodosť názorov na posmrtný život, napriek tomu sa primárne sústreďuje na pozemský život. Vo všeobecnosti je uznávaný názor, ktorý hovorí, že určitá časť osobnosti človeka nazývaná *tama*⁶⁹ nie je závislá na existencii tela, pretrváva v ňom len dočasne a môže ho počas života opustiť.⁷⁰

Šintoizmus možno kategorizovať do druhov, pričom sa všetky prelínajú a ich hranice nie sú jednoznačné. Prvým druhom je *Džindža šintó*⁷¹, ktorého existencia pretrváva dodnes a predstavuje oporu celého systému spolu so zárukou jeho kontinuity. *Minzoku šintó*⁷² predstavuje druhý typ, ktorý prevláda najmä na vidieku a je pozoruhodný tým, že bol minimálne ovplyvnený budhizmom, či inými náukami. Tretí typ, *Kjóha šintó*⁷³, je na rozdiel od predchádzajúcich dvoch ovplyvnený najmä budhizmom a kresťanstvom. V súčasnosti toto náboženstvo alebo skôr filozofia má v Japonsku najväčšiu základňu

⁶⁴ vyznávač učenia odlišného od oficiálnej vierouky cirkví, odpadlík. In: <http://slovník.juls.savba.sk>

⁶⁵ VARGHESE, A. 2008, India: History, religion, vision and contribution to the world: Atlantic Publishers and Distributors, 2008, 724 str.

⁶⁶ In: <http://www.britannica.com/topic/shinten>

⁶⁷ HOLTOM, D.C. 1965, The national faith of Japan: Kegan Paul International, 1965

⁶⁸ In: <http://www.britannica.com/topic/shinshoku>

⁶⁹ V preklade duša. In: <http://www.britannica.com/topic/tama-Japanese-spirit>

⁷⁰ WERNER, K. 2009. Náboženské tradície Ázie. Bratislava : CAD Press, 2009.

⁷¹ Šintoizmus svätyň. In: <http://www.britannica.com/topic/Shrine-Shinto>

⁷² Ľudový šintoizmus. In: <http://www.britannica.com/topic/Shinto#ref172100>

⁷³ Sektársky šintoizmus. In: <http://www.britannica.com/topic/Shinto#ref172100>

vyznávajúcich spomedzi ostatných náboženstiev práve vďaka spomínanej prispôsobivosti a absencii dogiem.⁷⁴

1.2.3 Samurajská bojová kultúra

Obdobie Heian bolo okrem vyššie spomínaných udalostí významné aj z dôvodu formovania novej bojovej triedy, samurajom. Samurajov možno, ako vyplýva z ďalšieho textu, vo všeobecnosti charakterizovať ako špecialistov v bojových a vojenských umeniach slúžiacich vládnucej vrstve⁷⁵. Podľa Ikegamiho⁷⁶ boli práve samurajovia prvou sociálnou vrstvou s jasne vymedzeným statusom profesionálnych bojovníkov a vďaka nim získal kult úcty dôležité postavenie v kultúre japonského národa. Postupom času samurajská kultúra natoľko ovplyvnila celkovú kultúru Japonska, že sa z nej vyvinul akýsi kultúrny štýl.

Werner⁷⁷ vymedzuje nasledovné charakteristiky samuraja: jednou z povinností samuraja je skromný a striedmy život v službách svojho pána, ktorému slúži nesebecky až do smrti. Veľmi typickým je rituálna samovražda samuraja jeho vlastným mečom. Táto metóda je nazývaná *seppuku*, avšak viac známa je pod názvom *harakiri*. Prepojenie rituálov ovplyvnených samurajskou kultúrou s dianím v novodobých dejinách môžeme nájsť v súvislosti s druhou svetovou vojnou, a to konkrétne s termínom *kamikadze*⁷⁸.

To, čo je v histórii západného sveta chápané ako kultúra stredovekého rytierstva, je prítomné práve v samurajskej kultúre. Jadro samuraja predstavuje *bushido*⁷⁹ a práve tento termín, ako preukážeme, odkazuje na všetky hodnoty, ktoré sú pre Japoncov príznačné. „Bushido kód“⁸⁰ je podľa Benescha⁸¹ charakterizovaný vlastnosťami ako sú odvaha, benevolentnosť, skromnosť, úprimnosť, úcta, lojalita, sebakontrola a silný zmysel pre poriadok. Vďaka týmto charakteristikám podľa neho *bushido* vyformovalo podobu dnešného Japonska, a preto mu prislúchajú synonymá ako „hnací motor“ či „oživujúci duch“, a to aj dávno potom, ako trieda samurajov prestala existovať.

⁷⁴ BEVERSLUIS, J.1993, Sourcebook of the world's religions: New World Library, 2000, 89 str.

⁷⁵ In: <http://www.dictionary.com/browse/samurai>

⁷⁶ IKEGAMI, E, 1995, The taming of the samurai: Harvard University Press, 1995, 47 str.

⁷⁷ WERNER, K. 2009.Náboženské tradice Asie.Bratislava : CAD Press,2009

⁷⁸ V preklade božský víťaz. Ide o pilotov, ktorí obetovali svoj život za krajinu spáchaním samovražedného náletu. In: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/kamikaze>

⁷⁹ V preklade cesta samuraja alebo cesta bojovníka. In: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/bushido>

⁸⁰ NITOBE.I.Bushido:The soul of Japan 1908, str.68

⁸¹ BENESCH.O. 2014, Inventing the way of the Samurai

Historický vývoj triedy samurajov bol značne ovplyvnený aj náboženstvom či filozofiou, čo dokazuje vplyv konfucianizmu. Okrem už spomínaného šintoizmu a budhizmu to bol podľa nás práve konfucianizmus, ktorý najviac ovplyvnil samurajskú kultúru. Avšak nemožno vylúčiť ani fakt, že tradičné konfuciánske idey môžu byť zneužitie v prospech jednotlivcov. Podľa Wernera⁸² to bolo práve zneužitie paternalistického⁸³ usporiadania rodinných a spoločenských vzťahov, ktorých pôvodným cieľom bolo dobro všetkých, na rozdiel od sebeckého zneužitia vo svoj prospech. Napriek určitým kritikám môžeme konštatovať, že konfucianizmus ovplyvnil nielen samurajskú, ale aj kultúru japonského národa najmä v spojení s hierarchickým usporiadaním spoločnosti. Práve táto skutočnosť môže byť hmatateľným dôkazom zachovania a prepojenia tradície v novodobom svete.

1.3 Vymedzenie pojmov symbol, etiketa, protokol, spoločenské správanie

Symbol predstavuje súčasť každej kultúry a pokrýva široké spektrum rôznych oblastí života. Pre prepojenie jednotlivých kultúrnych symbolov, ktorým je venovaná tretia kapitola tejto práce, a spoločenských pravidiel správania sa, je nevyhnutná stručná charakteristika pojmu symbol.

Pojem symbol pochádza z gréckeho slova *symbolon*, neskôr prebratého latinčinou ako *symbolum*. Z etymologického hľadiska je slovo symbol odvodené od slovesa *symballein*, ktoré označuje spojenie „hádzať spolu s niekým“, „hádzať dohromady“. Postupom času sa tieto výrazy začali používať v rôznych prenesených významoch. Možno povedať, že termín *symbolon* teda označoval časť celku prepojený s jeho ostatnými časťami alebo aj znamenie či znak, ktorých ekvivalent je prítomný v gréckych výrazoch *sémeion* a *séma*.⁸⁴

V súčasnosti môže byť symbol definovaný v najvšeobecnejšom význame ako znak nesúci určitý význam.⁸⁵ V zásade si pod týmto pojmom možno predstaviť všetko, čo jazykovo, zmyslovo či predmetovo zastupuje, resp. konkrétne predstavuje abstraktný jav či pojem. Inými slovami povedané, ide o široké spektrum znakov zahŕňajúce gestá, zvuky, slová, v našom prípade ide o kultúrne javy prepojené s náboženstvom či filozofiou. Z tohto

⁸² WERNER, K. 2009. Náboženské tradície Asie. Bratislava : CAD Press, 2009

⁸³ Paternalizmus znamená systém vládnutia, riadenia vyznačujúci sa centralizmom, direktívnosťou a ochranným postojom. In: <http://slovník.juls.savba.sk/>

⁸⁴ Milan Mráz, Významy slova *symbolon* v jazyce klasické řecké filozofie in: Stachová ed. 1992, s. 94-95

⁸⁵ Brukner – Filip 1997, s. 319. – Milan Blahynka in: Vlašín ed. 1984, s. 319

uhla pohľadu je však potrebné poznamenať, že pri praktickom používaní symbolov je existencia určitej komunity či spoločenskej skupiny neodmysliteľnou súčasťou. Ako Mathauser⁸⁶ uvádza, pre danú komunitu, akou je v našom prípade japonská komunita, je kľúčovou práve interpretácia významu daného symbolu v rámci komunity. Symbol je tak zrozumiteľný iba jej príslušníkom, pre ktorých sa symbol stáva určitým médiom ich vnútornej komunikácie. Práve takýmto „médiom“ japonskej kultúry, môže byť označené *bushido*, ktorému je v tejto práci venovaná časť podkapitoly.

Za charakteristickú črtu symbolov možno považovať ich dvojznačnosť, ktorá môže byť definovaná ako prítomnosť doslovného významu, ktorý sa odvoláva na skrytý význam. Ricoeur⁸⁷ uvádza: „*Symbolom nazývam akúkoľvek významovú štruktúru, v ktorej zmysel priamy, primárny, doslovný poukazuje okrem iného aj na iný zmysel, nepriamy, druhotný, prenesený, ktorý nemôže byť vnímaný inak ako skrz zmysel priamy.*“ Takýto skrytý význam možno nájsť v japonskom pojme kamikadze, ktorý v doslovnom preklade znamená „božský vietor“, no počas druhej svetovej vojny sa toto pomenovanie na americkom kontinente používalo pre označenie samovraždných leteckých jednotiek Cisárskeho japonského vojenského námorníctva. Viacznačnosť symbolu je podľa Muchy⁸⁸ daná tým, že symbol nie je viazaný na jednu významovú rovinu. Kľúčovou je jeho interpretácia, vďaka ktorej sa otvárajú nové roviny porozumenia symbolu na rozdiel od znaku, ktorý sa vzťahuje k jednej sémantickej rovine. Zmysel symbolu je teda podľa Muchy otvorený.

Dynamicnosť predstavuje ďalší významný prvok tvoriaci podstatu symbolu. Mathauser⁸⁹ vychádza z tvrdenia, že symbol ani jeho významy nie sú dopredu dané, teda statickosť symbolu je vylúčená.

Odlišnosť spoločenských pravidiel správania sa je v každej krajine podmienená prítomnosťou náboženských, kultúrnych a spoločenských tradícií jednotlivých kultúr. Každá z nich má svoje jedinečné prvky, ktoré ju ovplyvnili do takej podoby, akú má dnes. Jedinečnosť japonskej kultúry môže byť podmienená aj špecifikáciou ostrovnej krajiny, preto možno konštatovať, že okrem kultúrnych, sú to aj geografické podmienky, ktoré v značnej miere vplývajú na vývoj pravidiel správania sa. Ako uvádza Šroněk⁹⁰:

⁸⁶ Mathauser. O tradiční exkluzivitě a tajemnosti symbolu 1992, s. 9.

⁸⁷ Paul Ricoeur, Život, pravda, symbol, Praha 1993, str. 176

⁸⁸ MUCHA, I. Symboly v jednání, Karolinum, Praha 2000, str. 100-121

⁸⁹ MATHAUSER, Z. 1992, Symbolový okruh umělecké situace in: Stachová ed., str. 89

⁹⁰ ŠRONĚK, I. 1992. Etiketa v obchode a podnikání, str. 103

„Univerzálna etiketa neexistuje.“ Vymedzenie konkrétnych pravidiel je však podľa neho nutné pre umožnenie a zjednodušenie rokovaní obchodného či diplomatického charakteru.

Pojem etiketa pochádza z francúzskeho slova *etiquette*, ktoré nesie dva hlavné významy. Prvotný význam označoval lístok s určitým popisom daného výrobku, neskôr sa však etiketa začala používať na kráľovskom dvore v súvislosti s usadením hostí pri stole. Postupnou modifikáciou sa pojem etiketa vyvinul do súčasnej podoby, ktorá tvorí druhý hlavný význam tohto pojmu.⁹¹

Etiketa teda predstavuje súbor pravidiel a zvyklostí správania v spoločnosti, resp. súbor pravidiel o spoločenskom správaní a styku. V súvislosti s etiketou sa často tento termín v diplomatickom styku nesprávne zamieňa s termínom protokol. Na rozdiel od etikety, tento pojem pochádza z gréckeho slova *protokollen* označujúce ústrižok papiera prilepeného na oficiálne dokumenty vyznačujúce ich dôležitosť.⁹² Tóth⁹³ túto problematiku vysvetľuje nasledovne: „*Etiketa určuje pravidlá a zvyklosti správania sa vo všeobecnom spoločenskom styku medzi ľuďmi. Naproti tomu diplomatický protokol určuje medzinárodne uznávané pravidlá a zvyklosti, ktorými sa spravuje z formálnej stránky styk predstaviteľov rôznych štátov a činnosť diplomatov,*“ Balušek⁹⁴ túto charakteristiku dopĺňa: „*a členov ich rodín v oficiálnom styku*“.

Diplomatický protokol možno charakterizovať ako „*súhrn medzinárodných noriem, osobitne vypracovaných alebo tradíciou prijatých pravidiel a obyčajov, ktorými sa riadi formálna stránka styku predstaviteľov rôznych štátov a činnosť diplomatov a ktoré určujú vonkajšiu formu styku medzi diplomatmi a oficiálnymi predstaviteľmi štátu pobytu a priebeh rôznych diplomatických ceremónií.*“⁹⁵ Zatiaľ čo diplomatický protokol vychádza zo striktné daných pravidiel, spoločenský protokol upravuje vzájomný styk osôb v spoločnosti v najširšom zmysle slova. Dodržiavanie pravidiel nie je vymáhateľné zákonom, od vzdelaných a vychovaných jedincov sa očakáva, že sa dobrovoľne prispôbia.⁹⁶

Pri dodržiavaní spoločenských pravidiel správania sa je nevyhnutná prítomnosť určitých charakterových vlastností jedinca. Podľa Laukovej⁹⁷ je to práve empatia, teda schopnosť vcítiť sa do pocitov ostatných, ktorá je kľúčová. Rovnako je to aj spoločenský

⁹¹ In: <http://www.dictionary.com/browse/etiquette>

⁹² McCaffree a kol. 2002, Protocol: Durban House Press, 2002, str.11

⁹³ TÓTH.J.1994.Protokol a etiketa v diplomacii a obchode. Str.119

⁹⁴ BALUŠEK.M.1996.Umenie diplomacie. str.91

⁹⁵ TÓTH.J.1994.Protokol a etiketa v diplomacii a obchode. Str. 51

⁹⁶ Petr Vilém Koluch. metodická skripta k cyklu: Vývoj spoločenského protokolu a etiky v kontextu histórie a filosofie

⁹⁷ In:<http://mozgovna.pravda.sk/clovek/clanok/19324-preco-sa-nieco-patri-a-nieco-nepatri/>

takt, alebo zdvorilosť, ktorého rozvíjanie je podmienené výchovou a sebvýchovou. Zdvorilosť charakterizuje ako: „*úmyselné obmedzovanie vlastného individualizmu a egoizmu, ktoré predpokladá dobrovoľné podriaďovanie sa pravidlám spoločenského života.*“ Na základe tohto tvrdenia a vybraných kultúrnych symbolov definovaných v predchádzajúcej kapitole možno konštatovať silný vplyv japonskej kultúry na etiketu tejto spoločnosti.

1.3.1 Biznis etiketa

Komunikácia tvorí dôležitý prvok všetkých sfér každodenného života, nevynímajúc biznis. Biznis etiketa však nie je totožná s etiketou spoločenského správania. Hlavný rozdiel medzi pojmami definuje Borec⁹⁸ nasledovne. Zatiaľ čo spoločenská etiketa uprednostňuje staršieho pred mladším, ženu pred mužom a pod., biznis etiketa sa situáciu poníma z hierarchického hľadiska akceptujúc prvok rovnosti medzi pohlaviami bez ohľadu na vek. Nariadený je uprednostnený pred podriadeným na základe podnikovej hierarchie.

Špaček⁹⁹ definuje biznis etiketu ako „*špecializovanú oblasť etikety zameranú na obchodné styky, na kontakty s klientmi, na dosiahnutie úspechu v obchode v prospech firmy, ktorú reprezentujeme.*“

Veľmi dôležitý je prvok kultúrnej diverzity, ktorý značne vplýva na biznis etiketu krajiny a táto diverzita je zjavná najmä v kontexte porovnania ázijskej a západnej, európskej kultúry. Domnievame sa, že veľkú úlohu zohráva globalizácia. Globalizačné vplyvy sa prejavili aj vo sfére etikety a vďaka nim sa začal proces zbližovania jednotlivých pospolitostí s cieľom dosiahnuť čo najefektívnejšie výsledky.

Biznis etiketa sa venuje oblastiam pokrývajúcim široké spektrum činností v rámci biznisu. Ide predovšetkým o *dress code*, neverbálnu komunikáciu, odovzdávanie darov, spôsob vyjadrovania sa či výmenu vizitiek, ktorá je podľa nás v ázijskej kultúre, hlavne japonskej, chápaná s veľkou úctou. Niektoré zdroje tvrdia, že ovládanie základov tohto výmenného rituálu je kľúčové pre ďalší vývoj rokovania.¹⁰⁰ Problematike vizitiek ako aj ostatným japonským špecifikám v rámci etikety je venovaná pozornosť v nasledujúcej kapitole.

⁹⁸ BOREC.T.2010,Moderná biznis etiketa pre manažérov,2010,str.6.

⁹⁹ ŠPAČEK, L. 2013, Business etiketa a komunikace, str.10

¹⁰⁰ Tóth, Špaček, Borec

1.4 Hofstedeho kultúrne dimenzie

Spoločenské správanie jednotlivých kultúr môže byť klasifikované podľa rôznych modelov, z ktorých najznámejší je model Hofstedeho kultúrnych dimenzií.¹⁰¹

Geert Hofstede¹⁰² je holandský sociológ, ktorého empirický model kultúrnych dimenzií tvorí základ pre porozumenie na základe interkultúrnych odlišností. Model je založený na interkultúrnych rozdieloch v hodnotách.

Hodnota je v rámci jeho modelu definovaná ako vlastnosť, ktorú jedinec prisudzuje určitému objektu, situácii, udalosti alebo činnosti v spojitosti s uspokojovaním svojich potrieb, záujmov. Hodnoty sa vytvárajú prostredníctvom socializácie, sú súčasťou spoločenského vedomia a sú podľa dôležitosti hierarchicky usporiadané do systému hodnôt (*value system*).

Systém hodnôt určuje najvšeobecnejšie postoje, životný štýl a morálku každého človeka. Hofstede v 60. a 70. tých rokoch uskutočnil výskum na zamestnancoch spoločnosti IBM v 50 krajinách a šesťdesiatich šiestich národnostiach. Na základe tohto výskumu vyjadril štyri dimenzie národnej kultúry (kde vznikajú kultúrne rozdiely), ku ktorým neskôr pridal aj piatu.¹⁰³ Jednotlivé dimenzie budú vysvetlené na konkrétnom príklade Japonska, pričom hodnoty jednotlivých dimenzií sú znázornené na Hofstedeho 6-D Modeli (graf 2) s porovnaním ďalšej významnej krajiny, ktorou je Čína.

Mnoho rokov vzájomnej interakcie medzi Japonskom a západným svetom podľa nás prispelo k tomu, že sa Japonsko pomaly stáva viac individualistickou a feministickou krajinou. Hofstedeho dimenzie sa stretli aj s kritikou niekoľkých odborníkov¹⁰⁴, ako napríklad Robinson. Robinson¹⁰⁵, ktorý na základe dvoch faktorov zaujatosti vyvracia Hofstedeho teóriu. Po prvé, hodnoty vzorky zamestnancov IBM z jednej krajiny podľa neho nemusia predstavovať hodnoty ich krajiny ako takej. Po druhé, Hofstedeho dáta sa týkali výlučne zamestnancov z oddelení marketingu a služieb. Vzorku opýtaných tým pádom podľa Robinsona nemožno považovať za dostatočne reprezentatívnu, nebola totiž vytvorená zo všetkých oddelení spoločnosti, čo, ako tvrdí, môže výsledky výskumu značne skresľovať.

¹⁰¹ In: <https://geert-hofstede.com/japan.html>

¹⁰² DELLNER, A. 2014, Cultural Dimensions: The Five-Dimensions Model according to Geert Hofstede, 4str.

¹⁰³ PRUCHA, J. 2010. Interkulturní psychologie. Praha : Portál, s.r.o..str.55

¹⁰⁴ Kirkman, Taras, Steel. In: Examining the Impact of Culture's Consequences: A Three-Decade, Multilevel, Meta-Analytic Review of Hofstede's Cultural Value Dimensions, 2010

¹⁰⁵ ROBINSON, R.1983, Book Reviews: Geert Hofstede, Culture's Consequences, Work and Occupations, 10, str.. 110-115.

Hofstedeho dimenzie¹⁰⁶:

1. Mocenský odstup – *Power distance*
2. Vyhýbanie sa neistote – *Uncertainty avoidance*
3. Individualizmus vs. kolektivismus – *Individualism vs. collectivism*
4. Maskulinita vs. feminita – *Masculinity vs. femininity*
5. Dlhodobá vs. krátkodobá orientácia – *Longterm vs. shortterm orientation*

1.4.1 Mocenský odstup

Mocenský odstup je definovaný ako vnímanie nerovnomernosti rozdelenia moci, pričom vyjadruje vzdialenosť medzi ľuďmi v sociálne odlišnom postavení, napr. medzi vedúcimi a podriadenými.¹⁰⁷

Japonsko je hraničná hierarchická spoločnosť, na rozdiel od ostatných ázijských krajín, ktoré sa vyznačujú vyšším stupňom hierarchie ako Japonsko. Korene mocenského odstupu v Japonsku sú podľa nás spojené, napr. so spomínanou samurajskou kultúrou, v ktorej sú prvky hierarchie, ako bolo preukázané, viditeľné. Z grafu 2 nám vyplýva, že Japonsko v porovnaní s Čínou dosahuje nižšiu hodnotu, napriek tomu Japonsko môžeme zaradiť medzi krajiny s prevládajúcim mocenským odstupom.

Niektorí cudzinci klasifikujú Japonsko ako silno hierarchické vďaka skúsenostiam z obchodných rokovaní, počas ktorých sa stretli s pomalým procesom rozhodovania na každej úrovni hierarchického usporiadania končiac rozhodnutím top manažmentu.¹⁰⁸

Paradoxne, tento príklad ich pomalého rozhodovacieho procesu podľa Hofstedeho ukazuje, že v japonskej spoločnosti nie je nikto ten oprávnený, kto môže vydať rozhodnutie, tak ako to je v iných ázijských hierarchických spoločnostiach.

¹⁰⁶ NEELANKAVIL, J., RAI, A. 2009, Basics of international business: M.E. Sharpe, 2015, 52 str.

¹⁰⁷ In: <https://geert-hofstede.com/national-culture.html>

¹⁰⁸ In: <https://geert-hofstede.com/japan.html>

1.4.2 Vyhýbanie sa neistote

Vyhýbanie sa neistote, podľa Hofstedeho¹⁰⁹ hovorí o rozsahu, v akom sa príslušníci kultúry cítia ohrození neistými, či neznámymi situáciami. Ide o to, aký majú postoj k zmenám, ktoré prinášajú riskantné a neisté situácie, ako napríklad zmena zamestnania.

Ako vyplýva z grafu 2, Japonsko patrí medzi krajiny s najvyšším vyhýbaním sa neistote na svete. Táto skutočnosť je podmienená faktom, že Japonci čelia strachu z častých zemetrasení a ostatných prírodných katastrof príznačných pre ostrovnú krajinu. Na základe týchto skutočností sa Japonci naučili, ako sa pripraviť na neisté situácie, týkajúce sa nielen živelných katastrof ale aj všetkých aspektov spoločnosti. Domnievame sa, že prejavom tejto vyhýbavosti môže byť úzke prepojenie rituálov a ceremónií s takmer každou oblasťou každodenného života Japoncov. V obchodnej sfére musia byť spracované všetky rizikové faktory skôr, než akýkoľvek projekt môže začať. Táto vysoká potreba zamedzenia neistoty je jedným z dôvodov, prečo je realizácia zmien v Japonsku náročná.

1.4.3 Individualizmus vs. Kolektivismus

Táto dimenzia pojednáva rozsah závislosti jednotlivca od kolektívu (rodiny, tímu atď.) a mieru jeho voľnosti pre vlastnú iniciatívu. Rozhodujúce je rozmyšľanie jedinca, buď vo sfére „ja“ alebo „my“. Individualistické spoločnosti predpokladajú starostlivosť v rámci blízkej rodiny a závislosť na sebe samom, zatiaľ čo v kolektivisticknej spoločnosti jedinec patrí k určitej širšej skupine, ktorej starostlivosť je založená na preukázaní lojality.¹¹⁰

Na základe západných štandardov je Japonsko vnímané ako kolektivistické, no na základe ázijských štandardov ako individualistické. Základom kolektivistických spoločností sú extenzívne rodiny, čo je vysvetlenie, prečo Japonsko takouto spoločnosťou nie je. Pre Japonsko, ako uvádza Hardacrová¹¹¹, je v súčasnosti typická nukleárna rodina.

Paradoxom však ostáva otázka lojálnosti, ktorá je pre Japonsko na rozdiel od Číny oveľa príznačnejšia. Najvýraznejšou silou japonského kolektivismu na pozadí minulosti

¹⁰⁹ In: http://www.jamieowen.info/docs/Yeh_Ryh-song.pdf

¹¹⁰ BERRY, J.W. 1997, Handbook of cross-cultural psychology-Social behavior and applications, str 75

¹¹¹ In: http://afe.easia.columbia.edu/at/contemp_japan/cjp_family_01.html

bolo zaistenie plnej zamestnanosti japonským občanom.¹¹² Kolektivismus úzko súvisí so spomínaným konfucianizmom, ktorý má teda vplyv nielen na jednotlivé kultúrne symboly, ale podľa nás, aj na celú spoločnosť.

1.4.4 Maskulinita vs. Feminita

Fundamentálnym prvkom dimenzie je to, čo motivuje ľudí, a to byť najlepší alebo byť empatický. Zatiaľ čo sa maskulinita vyznačuje silnou súťaživosťou a snahou uspieť za každých okolností, feminita sa zaoberá medziľudskými vzťahmi, staraním sa o ostatných.¹¹³

Japonsko patrí medzi krajiny s najvyššou mierou maskulinity spomedzi všetkých krajín sveta. Na grafe 2 dosahuje hodnotu 95. Jedným z prejavov je typický japonský workoholizmus. Ten úzko súvisí s termínom *karoši*¹¹⁴, ktorý znamená prepracovanie sa k smrti¹¹⁵.

V podnikovom prostredí je veľmi významná motivácia medzi konkurenčnými tímami, rovnako ako dlhá pracovná doba. Waifisz¹¹⁶ práve túto skutočnosť hodnotí ako náročnú pre ženské pohlavie, ktoré okrem práce musí viesť aj domácnosť. Dokonca viac ako 62% žien z tohto dôvodu odchádza zo zamestnania už po prvom dieťati.¹¹⁷

1.4.5 Dlhodobá vs. krátkodobá orientácia

Dimenzia dlhodobej orientácie podľa Hofstedeho vyjadruje v kultúre formovanie vlastností vedúcich k vytrvalosti a systematickej práci na dlhodobějších cieľoch, často zahŕňa aj podriadenie sa vzdialenejším úspechom na úkor krátkodobých.¹¹⁸ Krátkodobá

¹¹² Economist. 1994. Root or branch? Feb 26, 1964.

¹¹³ In: <https://geert-hofstede.com/japan.html>

¹¹⁴ Podľa štatistiky, ktorú vypracovalo japonské Ministerstvo zdravotníctva, práce a sociálnych vecí v roku 2013, 8,8% zamestnaných na plný úväzok odpracovalo týždenne viac ako 60 hodín. Viac ako 300 zamestnancov v roku 2013 trpelo zdravotnými problémami spôsobenými prepracovaním, z toho 133 ľudí ochoreniam podľahlo. In: <http://www.japantimes.co.jp/opinion/2014/11/15/editorials/getting-a-grip-on-karoshi/#.VyeJ7XrLyC5>

¹¹⁵ In: <http://finweb.hnonline.sk/spravy-zo-sveta-financii/509766-dovolenka-nie-je-pre-slabochov-japonska-vlada-obmedzi-smrtiaci-workoholizmus>

¹¹⁶ In: https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_66.htm

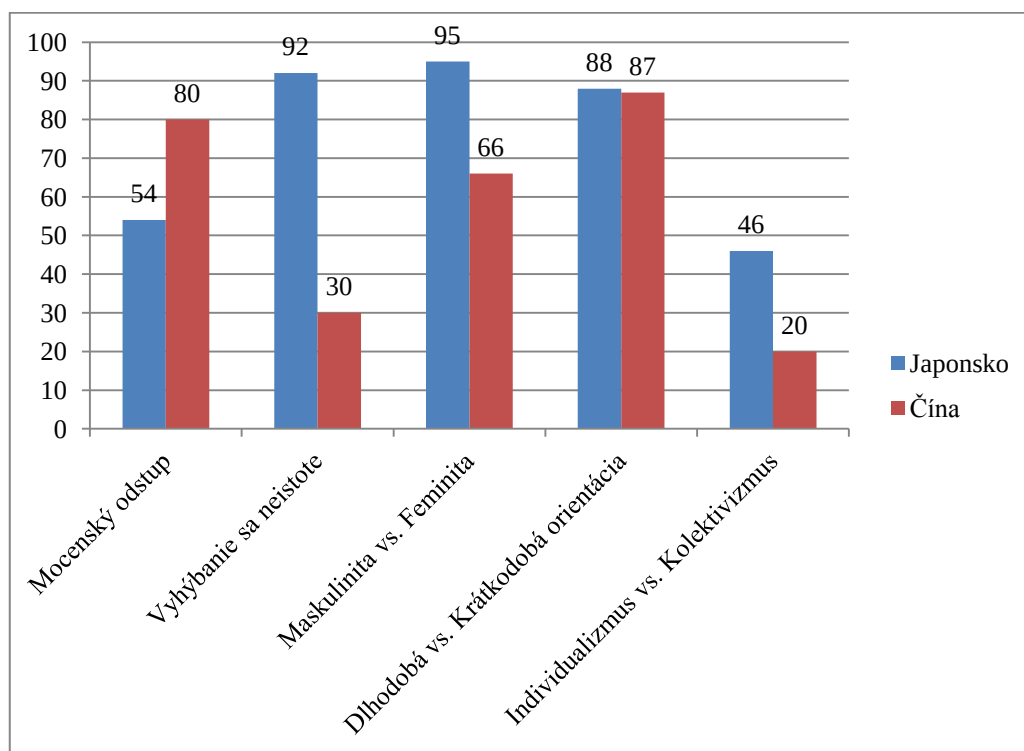
¹¹⁷ Wei-hsin, Y. (2005). Changes in women's postmarital employment in Japan and Taiwan. Demography, 693–717str.

¹¹⁸ In: <https://geert-hofstede.com/japan.html>

perspektíva sa podľa neho, naopak, ako možno intuitívne z jej názvu predpokladať, zameriava na okamžité výsledky a blízke ciele.

Japonsko predstavuje dlhodobu orientovanú spoločnosť, čo naznačuje aj graf 2. Japonci vzhliadajú na svoj život ako krátky moment v dlhej histórii ľudstva a žijú svoje životy v cnosti, vedení praktickými príkladmi. V podnikovej sfére sa dlhodobá orientácia prejavuje vysokou investíciou do vedy a výskumu, zameranie sa na trvalý ekonomický rast namiesto krátkodobého profitu, všetci konajú v prospech vytrvania spoločnosti z dlhodobého hľadiska. Situácii, ktorej však Japonsko bude musieť čeliť je starnutie populácie, čo je dôvodom, prečo by sa malo preorientovať na krátkodobosť.¹¹⁹

Graf 2: Hofstedeho dimenzie na príklade Japonska a Číny



Zdroj: vlastné spracovanie podľa HOFSTEDE, G. Japan. 2015. <<https://geert-hofstede.com/japan.html>>

¹¹⁹ World Economic and Social Survey. (2007). New York, NY: United Nations. 10 str.

2 METODIKA A CIELE PRÁCE

Hlavným cieľom bakalárskej práce je definovanie kultúrnych symbolov, ktoré sú pre typické pre Japonsko a súčasne ich vplyv na formovanie spoločenského správania modernej japonskej pospolitosti. Japonská kultúra, ako sme zdôraznili v prvej kapitole sa formovala niekoľko tisícročí. Ako bude preukázané nižšie v texte, z tohto dôvodu podľa nás môžeme pozorovať jej značný vplyv na spoločenské správanie ľudí.

Na konkrétnych príkladoch, akými sú v našom prípade, napr. biznis etiketa či postavenie žien v japonskej spoločnosti, sa budeme snažiť nájsť toto prepojenie s kultúrnymi symbolmi. Ide predovšetkým o samurajskú kultúru, šintoizmus a gejšu, ktoré mali podľa nášho názoru značný vplyv na to, čo môžeme dnes charakterizovať ako typicky japonské. Poukazujeme na silné prepojenie historických kultúrnych prvkov s moderným svetom. Súčasťou problematiky je aj vymedzenie základných pojmov, ktoré nám pomôžu bližšie identifikovať skúmanú tému.

K dosiahnutiu hlavného cieľa nám pomôžu čiastkové ciele, ktorým je v práci venovaná najmä prvá kapitola. Za čiastkové, budeme považovať nasledujúce ciele:

- priblíženie histórie Japonska spolu s charakteristikou a definovaním jeho kultúrnych období,
- charakteristika vybraných kultúrnych symbolov, ktorými sú: gejša, samurajská kultúra a šintoizmus,
- vymedzenie hlavných pojmov týkajúcich sa našej problematiky, predovšetkým pojmy symbol, etiketa, protokol a spoločenské správanie,
- zadefinovanie japonskej spoločnosti prostredníctvom Hofstedeho 6-D Modelu kultúrnych dimenzií,
- preukázanie vplyvu kultúrnych symbolov na konkrétnych príkladoch, ktorými sú biznis etiketa, postavenie žien v japonskej spoločnosti či systém celoživotného zamestnania.

Metodika práce v našej bakalárskej práci pozostávala najmä z rešerše a štúdia odbornej literatúry, internetových článkov a zborníkov z medzinárodných konferencií zameraných na problematiku histórie Japonska, symbolov, etikety, postavenia žien v spoločnosti a pod. Sekundárne sme v práci použili viacero metód, ktoré nám umožnili analyzovať danú tému a následne pomohli porovnávať jednotlivé prvky. Analytickú metódu sme v práci využili pri vymedzení kultúrnych období Japonska, jednotlivých

kultúrnych symbolov ako gejša, samurajská kultúra a náboženské prúdy, vďaka čomu sme mohli v praktickej časti analyzované fakty porovnávať so súčasným stavom japonskej spoločnosti. Touto komparáciou sme sa snažili dospieť k hlavnému cieľu práce. Súčasťou práce sú aj grafy a tabuľka, ktoré dávajú práci prehľadnejší sumár informácií.

Pri štruktúrovaní práce z obsahového hľadiska sme sa v prvej časti sústredili na teoretické vymedzenie pojmov, zatiaľ čo druhú časť tvoria praktické príklady s dôrazom na súčasný pozorovaný stav v Japonsku. V praktickej časti sme sa snažili porovnať skúmané prvky a preukázať vplyv kultúrnych symbolov na japonskú spoločnosť, čo je hlavným cieľom tejto bakalárskej práce.

3 VPLYV SYMBOLOV NA ETIKETU A SPOLOČENSKÉ SPRÁVANIE V JAPONSKU

Tak, ako bolo už niekoľkokrát v práci spomenuté, japonská spoločnosť je výrazne ovplyvnená kultúrnymi tradíciami a filozofiou. Práve táto kapitola pojednáva o prepojení kultúrnych symbolov so spoločenským správaním a etiketou tejto krajiny. Na vybraných príkladoch zo spoločenskej, no predovšetkým biznis etikety bude demonštrovaný vplyv v prvej kapitole analyzovaných symbolov. Bližšiu identifikáciu japonskej spoločnosti nám priblížil aj Hofstedeho 6D Model kultúrnych dimenzií.

3.1 Japonská biznis etiketa

Pravidlá japonskej biznis etikety tvoria základ pre všetky činnosti týkajúce sa obchodu. Znalosť týchto pravidiel je kľúčová a v súčasnosti sa už očakáva, že zahraniční partneri by mali mať určité základy zvládnuté. V skutočnosti sa japonská biznis etiketa na prvý pohľad nelíši od západnej, v oboch prevládajú prvky ako zdvorilosť, slušnosť a vybrané spôsoby, no základný rozdiel možno odlíšiť stupňom formálnosti. Japonská etiketa je viac formálna ako etiketa západných krajín, čo sa prejavuje najmä uctievaním tradícií a hodnôt tvoriacich základ spoločnosti.¹²⁰ Vplyv týchto tradícií spôsobil, že niektoré aspekty etikety majú rituálny charakter. Ide predovšetkým o výmenu vizitiek či spôsob pozdravu.

3.1.1 Úklon

Typickým pozdravom namiesto podávania rúk v Japonsku predstavuje úklon, po japonsky *ojigi*. Jeho história siaha do obdobia Nara, a s ním súvisiacim príchodom budhizmu na toto územie. Úklon má mnoho významov. Ide predovšetkým o nasledujúce¹²¹:

- pozdrav

¹²⁰ In: <http://www.venturejapan.com/japanese-business-etiquette.htm>

¹²¹ In: <https://www.tofugu.com/japan/bowing-in-japan/>

- ospravedlnenie
- preukázanie rešpektu
- poďakovanie
- gratulácia

Ako Mishima¹²² uvádza, úklon sa môže javiť ako jednoduchý úklon, no jeho podstata je oveľa komplexnejšia. Hĺbka úklonu závisí od sociálneho statusu alebo veku. Čím vyššie postavený alebo starší, tým je úklon hlbší. Úklon teda môžeme charakterizovať ako prvok hierarchie, ktorá je, ako už bolo spomínané, veľmi príznačná a prítomná napríklad v samurajskej kultúre či sesterskom vzťahu gejší. Ďalším aspektom je spôsob, akým sa jedinec ukláňa. Základom je vzpriamený postoj, pričom hlava je v jednej línii s telom tak, aby nevznikla medzera medzi krkom a odevom. Ruky sú vystreté po bokoch, ženy majú počas úklonu ruky na stehnách, palcami smerujúc ku sebe.¹²³

Pri úklone odlišujeme uhol úklonu, a to 15, 30 a 45 stupňový, tak ako ich znázorňuje Obrázok 1. Neformálny, 15 stupňový úklon predstavuje zvyčajný pozdrav, zatiaľ čo 30 stupňový úklon je viac formálnejší a v praxi najpoužívanejší. Vyjadrujeme ním poďakovanie a privítanie. Najformálnejším úklonom je 45 stupňový, ktorým Japonci prejavujú hlbokú vďačnosť a rešpekt, rovnako ako vyjadrenie ospravedlnenia. Počet úklonov znižuje ich dôležitosť a v niektorých prípadoch je úklon spojený s podaním ruky.¹²⁴

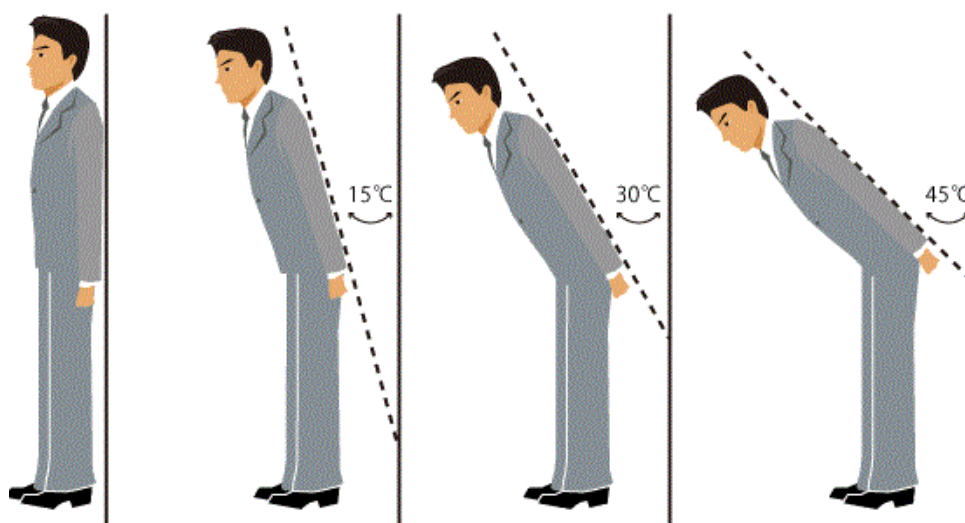
Z uvedeného by sme zahraničným partnerom odporúčali praktizovať 45 stupňový úklon bez jeho opakovania, čím by sme vyjadrili, že naše obchodné úmysly korešpondujú s rešpektom vyjadreným našim úklonom.

¹²² In: <http://gojapan.about.com/cs/etiquetteinjapan/a/bowing.htm>

¹²³ ALSTON, J., TAKEI, I. 2005, Japanese business culture and practices: iUniverse, str.39

¹²⁴ In: <http://www.kcpstudentlife.com/culture/bowing/>

Obrázok 1: Úklony pri pozdrave



Zdroj: COSLETT, M. 2015. The correct etiquette to start your japanese job interview. [cit. dňa 2016.02.19].Dostupné na internete <<http://blog.gaijinpot.com/japanese-job-interview-etiquette>>

3.1.2 Vizitky

Významným aspektom japonskej biznis etikety je prezentácia vizitiek. Akt výmeny *meishi*¹²⁵, teda vizitiek medzi obchodnými partnermi je súčasťou japonského protokolu. Ako uvádza Marshall¹²⁶ „*Japonec bez vizitky znamená nemá' japonskú identitu.*“ Japonci kladú na *meishi* veľký dôraz a je to jedna z oblastí, ktorá je kľúčová pre vytvorenie dobrého dojmu od samého začiatku.

Kultúra vizitiek sa dostala do Japonska zo západu pravdepodobne v 19. storočí, no ako uvádza Yamamoto¹²⁷ „*tak ako ostatné veci, aj z tohto sme urobili našu tradíciu.*“

Od zahraničných partnerov sa očakáva, že budú mať svoje biznis vizitky vytlačené bilingválne, jednu stranu v anglickom a druhú v japonskom jazyku. Ako uvádza Rolandová¹²⁸, štandardným znakovým systémom pre vizitky zahraničných partnerov, ktoré sú preložené do japonského jazyka je katana. Vizitky by mali obsahovať všeobecné informácie ako titul, meno, adresu a kontaktné údaje. Výmena vizitiek je na začiatku

¹²⁵ In:<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/meishi>

¹²⁶ Tlačový hovorca americkej ambasády. In: <http://www.nytimes.com/1981/09/14/business/business-cards-a-japanese-ritual.html>

¹²⁷ Riaditeľ Japonského centra pre medzinárodnú výmenu v Tokyu. In:<http://www.nytimes.com/1981/09/14/business/business-cards-a-japanese-ritual.html>

¹²⁸ In:<http://www.linguist.com/services-japanese-card.htm>

stretnutia, no predtým je vhodné uistiť sa, že máme k dispozícii dostatočný počet kusov. *Meishi* môže mať niekoľko štýlov, štandard predstavuje biela vizitka s japonskými znakmi na jednej a anglickými znakmi na druhej strane. Iné sú vyrobené z kovu alebo vyhotovené vo viacerých farebných variáciách. Prvok maskulinity je viditeľný vo veľkosti vizitiek. Zatiaľ čo pánske vizitky sú väčšie s ostrými hranami, dámske sú vyhotovené v menšej veľkosti so zaoblenými krajinami.¹²⁹

Akt výmeny vizitiek možno prirovnať k rituálu, ktorému zodpovedajú presne vymedzené úkony. Medzi základné patria nasledujúce:¹³⁰

- pri odovzdávaní vizitky je dôležité držať ju dvoma rukami stranou vytlačenou po japonsky a ukloniť sa, niektoré zdroje uvádzajú aj poďakovanie
- pri prijímaní vizitky od japonského partnera je postup totožný
- s vizitkami je potrebné narábať s úctou a rešpektom, pretože sú považované za dôležitý dokument
- vizitku si dôkladne prečítame a počas rokovania ju máme vždy pred sebou, uloženú v poradi, v akom sedia obchodní partneri oproti
- na vizitku je zakázané písať či hrať sa s ňou počas rokovania
- po skončení rokovania ju dôkladne odložíme do puzdra na vizitky

Meishi predstavuje v japonskej kultúre náznak dôvery a preto nie je nezvyčajné keď si niektorí vysokopostavení Japonci svoje vizitky nevymieňajú. David W. MacEachron¹³¹ to vysvetľuje nasledovne: „*keď dosiahnete úroveň „eminencie“, ste v bode, v ktorom už meishi nevymieňate.*“

Z uvedeného vyplýva, že proces výmeny *meishi* má striktné rituálny charakter, čo je pre japonskú kultúru, ako sme v predošlom texte preukázali, veľmi charakteristické. Podobný rituál možno pozorovať aj v kultúre gejší. Ide konkrétne o rituál vstupu novej gejšy do spoločenstva, prípadne výstupu, ktorý bol bližšie špecifikovaný v prvej kapitole. Jednotlivé úkony sú presne identifikované a práve ich systematickosť im dodáva vážnosť. Rovnako ako vizitky, tak aj gejšy sú ovplyvnené západnou kultúrou, konkrétne to môžeme pozorovať v štýle líčenia či prispôsobenia tradičných kimon. V *meishi* sú taktiež prítomné prvky *bušida*, ako napríklad prejav úcty. Tak ako Japonci očakávajú, že s ich *meishi* bude zaobchádzané s úctou, prejavujú rovnakú úctu svojim zahraničným partnerom prijatím vizitky s rovnakou mierou dôležitosti. Možno teda konštatovať silné prepojenie starého a

¹²⁹ In: <http://www.nytimes.com/1981/09/14/business/business-cards-a-japanese-ritual.html>

¹³⁰ ALSTON, J., TAKEI, I. 2005, Japanese business culture and practices: iUniverse, str.45-48

¹³¹ Prezident neziskovej skupiny Japonská spoločnosť v New Yorku. In: <http://www.nytimes.com/1981/09/14/business/business-cards-a-japanese-ritual.html>

moderného Japonska, ktoré je výsledkom dodržiavania tradícií a ceremoniálov. Potvrďuje to náš predpoklad, že jednotlivé kultúrne symboly sú prítomné vo všetkých sférach života, nevynímajúc obchodné vzťahy.

3.2 Postavenie žien v japonskej spoločnosti

Súčasnú postavenie žien v Japonsku je výsledkom pôsobenia určitých faktorov. Za najdôležitejší faktor možno považovať konfucianizmus. Napriek tomu, že konfucianizmus nevyznáva majorita obyvateľstva ako bolo už znázornené na grafe 1, jeho vplyv na kultúru, v tomto prípade na spoločenské správanie je veľmi silný. Podľa tohto filozofického učenia sa od žien očakáva, že ich hlavnou úlohou bude zabezpečenie potomstva a starostlivosť o domácnosť.

Ako uvádza Friedman¹³², práva žien počas Tokugawa šogunátu neexistovali, z čoho vychádzala skutočnosť, že nemohli vlastniť majetok a boli podriadené mužom v každej oblasti. Za tri hlavné piliere diskriminácie pokladá konfucianizmus spolu so samurajskou kultúrou a taktiež budhizmus. Podľa konfucianizmu sa „*žena podrobí otcovi ako dcéra, manželovi ako manželka a synovi ako matka*“¹³³, zatiaľ čo podľa budhizmu je spása pre ženy nedosiahnuteľná. Samurajská kultúra rieši túto problematiku myšlienkou „*žena má vzhliadať na svojho muža ako na nebo samé*“¹³⁴. Vnímanie postavenia žien vystihuje aj dielo Rozprávky o Genji z 11. storočia, v ktorom je spomenuté nasledovné: „*keby ženy neboli od svojej podstaty zlé, neboli by ženami*.“¹³⁵

Postupom času si však ženy získali určité práva. Veľký pokrok v zrovnoprávnení pohlaví nastal po 2. svetovej vojne, konkrétne v roku 1946, kedy bola japonská ústava upravená o nové zákony definujúce japonské rodinné vzťahy. Občiansky zákonník z roku 1947 zaručoval ženám práva, ako napr.¹³⁶:

- právo vlastniť majetok,
- právo zdediť rodinný majetok,
- právo slobodného vydaja a rozvodu

¹³² In: <http://www2.gol.com/users/friedman/writings/p1.html>

¹³³ Taktiež. Friedman.

¹³⁴ HANE, M. 1986. Modern Japan: A Historical Perspective. Boulder: Westview Press, 1986, str. 36.

¹³⁵ Budhizmus hlásal, že žena má anjelskú tvár no diabolskú tvár a pod. Dokonca aj súčasné príslovie: Za všetkým hľadá ženu má teda prepojenie s budhizmom. Murasaki Shikibu: the tale of Genji, 11. storočie, In: LEBRA A KOL. 1976. Woman in changing Japan. Stanford University Press. str.7

¹³⁶ FUJIMURA-FANSELOW, K. 2011, Transforming Japan: How feminism and diversity are making a difference: The Feminist Press, str. 112

- právo voliť, atď.

Povojnové okupačné obdobie ukončilo znevýhodňované postavenie žien v Japonsku a zákaz diskriminácie bol zakotvený v japonskej ústave. Podľa Mclellanda¹³⁷ mali rozhodujúci vplyv na celkový vývoj situácie Američania. Americká móda a hodnoty totiž podľa neho zmenili celkový postoj mužov voči ženám, rovnako ako ich tradičné roly. Druhá svetová vojna tak ukončila sociálny feudálny systém.

3.2.1 Emancipácia gejší

Emancipácia žien zohrala dôležitú úlohu aj v živote gejší. Toto povolanie si v súčasnosti vyberajú ženy dobrovoľne, čo v histórii neplatilo. Pre predvojnovú dobu je príznačný predaj dievčat do domu gejší, z dôvodu finančného prílepšenia rodiny. Mladé dievčatá sa stali súčasťou spoločnosti gejší a na základe svojich umeleckých schopností sa dostávali do spoločnosti vplyvných Japoncov, ktorí sa stali ich patrónmi a finančne ich podporovali.¹³⁸

Vláda Meidži sa musela vyrovnáť so situáciou, v ktorej Japonsko vystupovalo ako aktér medzinárodného spoločstva a snažilo sa dať najavo, že „drží krok“ s modernými civilizovanými západnými krajinami. Z tohto dôvodu bolo nutné prijať opatrenia týkajúce sa postavenia gejší v súvislosti s legalizovanou prostitúciou. Výsledkom bolo prijatie Vyhlásenia o emancipácii gejší a prostitútok z roku 1872¹³⁹. Vyhlásenie poskytlo gejšiam možnosť vrátiť sa späť k rodine. V roku 1874¹⁴⁰ bolo vyhlásenie pozmenené a gejšie museli odvádzať daň z príjmu, z ktorej boli následne financované dielne špecializujúce sa na ručné práce. Hlavným cieľom bolo získať praktické zručnosti, ktoré by ženám umožnili nájsť si nové povolanie. Výuka v dielnach bola povinná a gejša, ktorá sa jej nezúčastnila nesmela vykonávať profesiu ani ako gejša.¹⁴¹

Z iného uhla pohľadu gejša predstavuje protiklad klasickým konfuciánskym predstavám o úlohe ženy v spoločnosti. Namiesto zabezpečenia potomstva a starostlivosti o domácnosť je náplňou jej života kariéra umelkyne. Agentúra Reuters¹⁴² zverejnila na svojej internetovej stránke rozhovor s mladou gejšou Komomo, ktorá si toto povolanie

¹³⁷ Mclelland, M. 2010. "Kissing is a symbol of democracy!" Dating, Democracy, and Romance in Occupied Japan 1945-1952. *Journal of the History of Sexuality*. str. 508-535.

¹³⁸ In <http://joi.ito.com/weblog/2003/04/28/are-geisha-pros.html>

¹³⁹ DOWNER, L. *Women of the Pleasure Quarters*. Broadway Books. NY. 2001

¹⁴⁰ DALBY, L. 2001, *Gejša*: Praga, 2002, str. 90

¹⁴¹ DALBY, L. 2001, *Gejša*: Praha, 2002, str. 97

¹⁴² In: <http://www.reuters.com/article/us-japan-geisha-idUST23171020080423>

vybrala. Dôvodom stať sa gejšou bolo, ako uvádza, spoznanie vlastnej krajiny a zblíženie sa s tradíciami. Ženy, ktoré vykonávajú túto profesiu musia v súčasnosti čeliť nevýhodám vyplývajúcim z povolania. Ide napríklad o skutočnosť, že gejša nepatria do kategórie, ktorá v penzijnom veku dostáva dôchodok. Ďalším znevýhodnením, ktoré je v rozhovore spomenuté, je zákaz vydaja, aj napriek tomu, že niektoré z nich sú slobodné matky. Komomo má na problém úpadku gejší, ktorému v súčasnosti čelia riešenie a hovorí: „Svet sa mení a keď ponúkate vždy to isté, nie je to dobré. Servis ktorý ponúkate sa musí stretávať s dobou.“¹⁴³ Z tohto tvrdenia teda možno usúdiť, že súčasný svet gejší rieši existenčný problém súvisiaci so stretom tradícií s moderným svetom.

Na rozdiel od 20. rokov 20. storočia, kedy počet gejší presahoval 80 000, sa dnes tomuto povolaniu venuje približne 2000 japonských žien.¹⁴⁴ Jednou z príčin, ako uvádza básnik Hagiwara Sakurató¹⁴⁵ je neschopnosť gejší prispôbiť sa modernému svetu, preto teda podľa neho pôsobia staromódne a nudne. Hlavný problém vidí v tom, že súčasné gejša nedokážu plniť funkciu, ktorá bola ich opodstatnením, teda partnerka pri konverzácii a potešenie pre muža. „Boli skutočnými „priateľkami opačného pohlavia“, čo je hodnota, s ktorou sa u moderných gejší vôbec nestretávame.“ Zároveň kladie dôraz na vlastnosti ako vzdelanosť, vnímavosť, zaujímavosť, pretože práve toto hľadajú muži v ich spoločnosti. Manželky sú v domácnosti zaneprázdnené starostlivosťou o rodinu a domácnosť a muži sú zvyknutí sa s nimi rozprávať o témach týkajúcich sa výlučne domácich záležitostí. No muži potrebujú aj úplne inú spoločníčku, s ktorou môže debatovať na témy týkajúce sa diania vo svete, kultúry, umenia a pod.

Lojalita a harmónia hrajú v modernom Japonsku dôležitú úlohu. Lojalitu možno najlepšie identifikovať na príklade systému celoživotného zamestnania, ktorému sa venujeme nižšie v texte. Zatiaľ čo ženy sú zodpovedné za vedenie domácnosti a rodinných financií, muži sa môžu naplno venovať kariére. Podľa nás je tento trend pod vplyvom globalizácie, z čoho pramení aj skutočnosť, že pre ženy sa kariéra stáva veľmi dôležitou súčasťou života, čo je dôvodom odkladu manželstva. Podľa tradície žena nájde šťastie len ak sa vydá. Za optimálny vek sa považuje obdobie medzi 22. až 27. rokom života, no súčasné trendy túto hranicu posúvajú. Zatiaľ čo tradičná sociálna štruktúra a sociálne

¹⁴³ In: <http://www.reuters.com/article/us-japan-geisha-idUST23171020080423>

¹⁴⁴ In: http://www.nytimes.com/2009/04/07/world/asia/07iht-geisha.html?_r=0

¹⁴⁵ DALBY, L. 2001, Gejša: Praha, 2002, str. 98

očakávaní sa zdajú byť v neprospech žien, muži ktorí netrávia dlhé hodiny v práci a stávajú sa „mamami na materskej dovolenke“ čelia veľkej kritike.¹⁴⁶

3.2.2 Pozícia žien vo veľkých spoločnostiach

V roku 2014 vydavateľstvo Economist¹⁴⁷ zverejnilo článok, v ktorom viacerí odborníci¹⁴⁸ zaoberajúci sa problematikou personálnych záležitostí v Japonsku vyjadrujú svoje postoje v rôznych štúdiách k tejto téme. Ako sa v článku spomína, problém, ktorému čelia Japonky začína už pri podávaní žiadostí o zamestnanie. Je to dôsledok už spomínaného firemného systému celoživotného zamestnania. Z tohto systému vyplýva, že pre spoločnosti je teda problematické zamestnať ženu, pretože skôr či neskôr bude musieť prerušiť pracovný pomer kvôli materskej dovolenke. Zatiaľ čo si japonské firmy vyberajú do vedúcich pozícií mužov, zahraničné firmy podľa Desvauxa¹⁴⁹ ťažia z tejto situácie a kvalifikované Japonky zamestnávajú. Podľa regionálnej štúdie vypracovanej spoločnosťou McKinsley pôsobiacou v oblasti manažérskeho poradenstva sa v pozícii výkonných manažérov v roku 2011 uplatnilo len 1% Japoniek. V porovnaní s ďalšími krajinami regiónu to bolo 9% v Číne a 15% v Singapore.

Takeshi Niinami¹⁵⁰ hovorí, že v bohatých mestách ako je napríklad Tokio, ženy nemajú záujem zamestnať sa. Ak si majú vybrať medzi pohodlným životom v domácnosti a vyťažným pracovným životom, zvolia si radšej variant známy tiež ako *sanshoku hirune tsuki*, čo v preklade znamená tri jedlá a odpočinok.

Spisovateľka Mariko Bando¹⁵¹ uvádza, že väčšina japonských žien nepotrebuje dosiahnuť vysoký kariérny post na to, aby získala výhody spojené s významným postavením v spoločnosti. Ako príklad uvádza, že napriek tomu, že má žena kvalitné vysokoškolské vzdelanie, pri vykonávaní povolania predavačky na polovičný úväzok jej práca aj tak neposkytuje to, čo by mohla ťažiť z pozície manželky riaditeľa spoločnosti.¹⁵²

¹⁴⁶ In: <http://www.japanpowered.com/japan-culture/gender-roles-women-modern-japan>

¹⁴⁷ In: <http://www.economist.com/news/briefing/21599763-womens-lowly-status-japanese-workplace-has-barely-improved-decades-and-country>

¹⁴⁸ Mariko Bando, Chizuko Ueno, Kathy Matsui, Georges Desvaux a ďalší.

¹⁴⁹ Vedúci McKinsley Tokyo Office. In: . In: <http://www.economist.com/news/briefing/21599763-womens-lowly-status-japanese-workplace-has-barely-improved-decades-and-country>

¹⁵⁰ Výkonný riaditeľ spoločnosti Lawson. In: <http://www.economist.com/news/briefing/21599763-womens-lowly-status-japanese-workplace-has-barely-improved-decades-and-country>

¹⁵¹ BANDO, M. 2006, The Dignity of a Woman: PHP Institute, Inc.

¹⁵² In: http://www.nytimes.com/2008/03/29/world/asia/29bando.html?_r=0

V roku 1979¹⁵³ sa 70% opýtaných Japoniek zhodlo na vyjadrení, že muž by mal byť v domácnosti chlebobdarca a ženy by sa mali ostať v domácnosti. Toto percento kleslo do roku 2004 na 41% no v rokoch 2007-2009 približne polovica opýtaných žien by radšej ostala v domácnosti. Toto zvýšenie preferencií bolo spôsobené globálnou ekonomickou krízou. Anketa z roku 2013 ukázala, že tretina mladých Japoniek by rada ostala v domácnosti. Spomínaná anketa dala možnosť vyjadriť sa aj mužom ako budúcim manželom a výsledkom bolo, že jeden z piatich opýtaných by od svojej ženy požadoval, aby ostala v domácnosti.¹⁵⁴

K problematike sa aktívne stavia aj japonský premiér Shinzo Abe, ktorý má v pláne do roku 2020¹⁵⁵ zvýšiť percento žien vo vedúcich pozíciách, nevynímajúc pozície v parlamente. Hlavným krokom bude zníženie čakacej doby na prijatie v zariadeniach pre deti do predškolského veku spolu s poskytovaním týchto služieb súkromnými firmami, čo bolo doteraz výhradne v kompetencii verejného sektora. Premiér taktiež ocenil primátorku mesta Yokohama, Fumiko Hayashi, ktorá svojou politikou v priebehu troch rokov¹⁵⁶ znížila túto čakaciu dobu na minimum práve vďaka zainteresovaniu súkromných firiem. Premiér sa tak rozhodol metódu implementovať do celej krajiny.

Ďalšou príčinou, prečo japonské ženy ostávajú po pôrode v domácnosti dlhšie, je fakt, že sú príliš ochrannárske a majú strach zveriť dieťa do predškolských zariadení. To je dôvodom, prečo sú vo vidieckych oblastiach mnohopočetné rodiny. Na Svetovom ekonomickom fóre, ktoré sa konalo v januári roku 2014 v Davose¹⁵⁷ navrhol japonský premiér, aby boli imigračné zákony zmiernené s cieľom zabezpečiť obsadenie pracovných miest opatrovateliek a pestúnok.¹⁵⁸ Na základe týchto skutočností možno konštatovať, že Japonsko sa aktívne zaoberá problematikou emancipácie žien. Reformami v oblasti imigrácie môžu svoje plány naplniť, čo by pre japonské ženy znamenalo viac príležitostí na presadenie sa.

¹⁵³ In: <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/japans-concrete-ceiling-792779.html>

¹⁵⁴ In: <http://www.japantoday.com/category/national/view/1-in-3-japanese-women-want-to-be-housewives-poll>

¹⁵⁵ In: <http://www.wsj.com/articles/abes-goal-for-more-women-in-japans-workforce-prompts-debate-1410446737>

¹⁵⁶ 2009-2011. In: <http://blogs.wsj.com/japanrealtime/2014/05/23/how-yokohama-led-the-way-in-day-care/>

¹⁵⁷ In: http://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201401/22speech_e.html

¹⁵⁸ In: <http://www.japantimes.co.jp/news/2015/05/13/national/social-issues/japan-must-put-women-work-opening-pandoras-box-immigration-female-empowerment-minister/#.V2wyrOuLTIU>

3.3 Systém celoživotného zamestnania

Japonsko so svojimi výrobkami, spoľahlivosťou a technickým rozvojom patrí k najvýznamnejším konkurentom a najvýznamnejším ekonomikám. Preto sa môžeme aj my učiť od Japonska a sledovať ich spôsob myslenia, ich manažment. V japonskom manažmente možno nájsť znaky japonskej kultúry, hodnôt, náboženstva, umenia. Odráža mentalitu Japoncov, ako aj ich vnímanie vzťahov.

Japonský manažment vychádza zo základov japonskej skupinovej etiky, ktorej hlavnými prvkami sú konfucianizmus, pre ktorý je príznačná skupinová harmónia a kolektívny duch. Budhizmus prispieva japonskému manažmentu myšlienkou prekonaním samého seba posledný pilier je dotvorený šintoizmom, ktorý vyznáva spolupatričnosť národa.¹⁵⁹

Jednou z čŕt japonského manažmentu je systém celoživotného zamestnania. Zmena zamestnania je podľa Mitchella¹⁶⁰ v Japonsku chápaná ako neetická. V súčasnosti sa však táto tradícia stretáva s kritikou, konkrétne v spojení s pojmom *boredom rooms*, ktorý vo voľnom preklade znamená miestnosti pre nevykonných zamestnancov, ktorí tu trávajú svoj pracovný čas.¹⁶¹ Takéto miestnosti majú k dispozícii aj veľké spoločnosti ako je napríklad Sony.¹⁶² Vďaka tejto striktne dodržiavanej tradícii sa japonskí zamestnanci vyhnú prepusteniu zo zamestnania.¹⁶³ The New York Times zverejnil v roku 2013 článok¹⁶⁴ rozoberajúci túto problematiku v spoločnosti Sony, ktorý obsahoval výpoveď zamestnanca spoločnosti, pre ktorú pracoval 32 rokov. Shusaku Tani vo veku 51 rokov odmietol prijať odchod do dôchodku a preto bolo jeho pracovisko presťahované do spomínanej miestnosti, spolu s ďalšími kolegami. Cieľom tejto stratégie je docieľiť u zamestnancov pocit nepotrebnosti až hanby.¹⁶⁵ Podľa jeho názoru je takýto postup k zamestnancom nehumánny. Japonsko tak čelí otázke, ako bude ďalej s touto problematikou postupovať. Premiér Shinzo Abe¹⁶⁶ má v pláne zmeniť tieto rigidné pravidlá prepúšťania

¹⁵⁹ In: <http://www.euroekonom.sk/japonsky-manazment-a-jeho-aplikacia-v-praxi/>

¹⁶⁰ MITCHELL, CH. 2009, A short course in international business ethics: World Trade Press, str.17,

¹⁶¹ In: <http://www.businessinsider.com/firing-taboo-in-japan-2013-9>

¹⁶² In: <http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2013/06/do-japanese-companies-have-banishment-rooms.html>

¹⁶³ Japonci zvyknú pracovať aj celý život pre jednu firmu v rámci ktorej si na základe hierarchie postupne prechádzajú rôznymi pozíciami.

¹⁶⁴ In: http://www.nytimes.com/2013/08/17/business/global/layoffs-illegal-japan-workers-are-sent-to-the-boredom-room.html?_r=0

¹⁶⁵ In: http://www.theregister.co.uk/2013/08/21/boredom_rooms_japan_electronics_firms/

¹⁶⁶ In: <http://uk.businessinsider.com/dont-pan-japan-abenomics-is-still-working-2015-9>

zamestnancov. Kritici v oblasti práce však tvrdia, že takáto radikálna zmena by mala za následok masívny nárast nezamestnanosti.

ZÁVER

Cieľom našej bakalárskej práce bolo identifikovať jednotlivé kultúrne symboly Japonska a zistiť, ako vplývajú na súčasný stav japonskej spoločnosti, predovšetkým na etiketu a spoločenské správanie. Japonská spoločnosť je veľmi špecifická, čo je podľa nás prejavom silnej previazanosti tradícií a modernej, neustále sa vyvíjajúcej spoločnosti.

Prostredníctvom charakteristiky Japonska, vymedzenia a analýzy jeho jednotlivých kultúrnych období, sme v práci poukázali na skutočnosť, že japonská kultúra má za sebou proces formovania trvajúci tisícročia. Za prínos tohto procesu považujeme vznik kultúrnych symbolov. Ako najdôležitejšie kultúrne symboly boli v našej práci identifikované viaceré symboly – gejša, samurajská kultúra a jednotlivé náboženské prúdy. V závere prvej kapitoly bolo našou snahou priradiť Hofstedeho kultúrne dimenzie jednotlivým vybraným charakteristickým črtám japonskej spoločnosti, čo nám neskôr v tretej kapitole pomohlo pri analýze súčasného stavu spoločnosti.

V práci ďalej preukazujeme, ako vybrané kultúrne symboly ovplyvnili biznis etiketu a spoločenské správanie, konkrétne postavenie japonských žien v spoločnosti. Pri biznis etikete sme sa zamerali na výmenu vizitiek medzi obchodnými partnermi a tradičný japonský pozdrav, úklon. Okrem úklonu a vizitiek však môžeme konštatovať, že japonská biznis etiketa ako celok prebrala prvky jednotlivých náboženských prúdov, čo sa podľa nás prejavuje v neustálom pozdvíhaní národnej identity.

Na základe našej analýzy uskutočnenej v teoretickej časti bakalárskej práce, považujeme tradíciu rituálov, ktorá je pre celkovú japonskú kultúru veľmi príznačná, za spoločný prvok spájajúci kultúrne symboly a biznis etiketu. Túto tradíciu rituálov sme v praktickej časti práce preukázali predovšetkým na príklade gejší a na ich rituále prijatia a vystúpenia zo spoločenstva.

Postavenie žien v súčasnej japonskej spoločnosti podľa nás tiež do veľkej miery súvisí s gejšami. Konkrétne, kultúrno-historický základ postavenia žien v súčasnej japonskej spoločnosti vidíme v procese emancipácie gejší, ktorý sa začal koncom 19. storočia. Hofstedeho kultúrne dimenzie sme v práci aplikovali v kontexte postavenia žien v Japonsku za účelom zhodnotenia súčasného stavu a formulácie riešení, resp. odporúčaní, ktoré by japonským ženám podľa nás mohli zjednodušiť, resp. umožniť kariérny rast.

V praktickej časti práce ďalej vysvetľujeme z akého kultúrno-historického základu vychádza systém celoživotného zamestnania. Na základe našej analýzy sme

dospeli k záveru, že systém celoživotného vzdelávania má základ v pojme, resp. kultúrnom symbole bušido. Venujeme sa tiež kritike japonského systému celoživotného vzdelávania.

Záverečná bakalárska práca okrem uvedených výsledkov a záverov zároveň poukazuje na dôležitosť zachovania tradície v Japonsku. Výsledky práce, najmä týkajúce sa biznis etikety, by, domnievame sa, mohli byť nápomocné pre účastníkov obchodných stretnutí s japonskými partnermi.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Knižné publikácie:

1. ALSTON, J. – TAKEI, I. 2005. *Japanese business culture and practices*. New York : iUniverse. ISBN 0-595-80030-0
2. ASHKENAZI, M. 2003. *Handbook of Japanese Mythology*. Santa Barbara : ABC-CLIO. 2013. ISBN 978-15-7607-467-1
3. BALUŠEK, M. 1996. *Umenie diplomacie*. Bratislava : Belimex. ISBN 80-85327-17-1
4. BAMBA, N. 1972. *Japanese diplomacy in a dilemma: New light on Japan's China Policy*. Vancouver : UBC Press. 2002. ISBN 978-07-7480-018-1
5. BANDO, M. 2006, *The Dignity of a Woman*. Kyoto : PHP Institute, Inc. ISBN 9-7848-9684-9
6. BENESCH, O. 2014. *Inventing the way of the Samurai*. New York : Oxford University Press. ISBN 978-0-19-870662-5
7. BERRY, J.W. 1997. *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications*. Boston : Allyn & Bacon. ISBN 0-205-1674-3
8. BEVERSLUIS, J. 1993. *Sourcebook of the world's religions*. Novato : New World Library. 2000 ISBN 978-15-7731-121-8
9. BOREC, T. 2010. *Moderná biznis etiketa pre manažérov*. Bratislava : Neopublic Porter Novelli 2010. ISBN 9788097046606
10. BRUKNER, J. FILIP, J. *Poetický slovník*. Praha : Mladá fronta. 1997. ISBN 80-204-0650-6
11. CONDRA, J. 2008. *The Greenwood encyclopedia of Clothing through world history*. Westport, Connecticut : Greenwood press. ISBN 0-3133-3664-4
12. DALBY, L. 1979. *Little songs of the geisha*. Vermont : Tuttle Publishing. 2000. ISBN 0-8048-3250-1
13. DALBY, L. 2001. *Kimono: Fashioning Culture*. London : Vintage. 2001. ISBN 0-0994-2899-7

14. DALBY, L. 2001. *Gejša*. Praha : Ivo Železný , 2002. ISBN 80-240-2046-7
15. DE BARY, T. a kol. 1893. *Sources of japanese tradition: From earliest times to 1600*. New York : Columbia University Press. 2006. ISBN: 978-02-3113-919-9
16. DEAL, W.E. 2005. *Handbook to life in medieval and early modern Japan*. New York : Oxford University Press. 2006. ISBN 978-0-19-533126-4
17. DELLNER, A. 2014, *Cultural Dimensions: The Five-Dimensions Model according to Geert Hofstede*, Norderstedt: Grin, ISBN 978-36-5683-949-1
18. DOWNER, L. 2001. *Women of the Pleasure Quarters*. New York : Broadway Books. 2002. ISBN 0-7679-0972-0
19. FUJIMURA-FANSELOW, K. 2011. *Transforming Japan: How feminism and diversity are making a difference*. New York : The Feminist Press. 2011. ISBN 1-5586-1700-0
20. HANE, M. 1986. *Modern Japan: A Historical Perspective*. Boulder : Westview Press. 1986. ISBN 0-8133-3756-9
21. HOLTOM, D.C. 1965. *The national faith of Japan*. New York : Routledge. 2010 ISBN 0-7103-0521-4
22. IKEGAMI, E. 1995. *The taming of the samurai*. Cambridge : Harvard University Press. ISBN 978-06-7486-809-0
23. KODANSHA INTERNATIONAL. *Japan profile of nation*. Tokyo : Kodansha International 1999. ISBN 4-7700-2384-7
24. KOLUCH, P.V. *Metodická skripta k cyklu: Vývoj společenského protokolu a etiky v kontextu historie a filosofie*. 2016
25. LEBRA A KOL. 1976. *Woman in changing Japan*. Stanford : Stanford University Press, str.7, ISBN 0-8047-0971-8
26. OSAKO, M.M. 1978. *Dilemmas of Japanese Professional Women: Social Problems*. 1978, New York : Oxford University Press.
27. MASS, J.P. 1985. *The bakufu in japanese history*. Stanford : Stanford University Press. 1993. ISBN: 978-08-0472-210-0

28. MATHAUSER, Z. 1992. *Symbolový okruh umělecké situace*. In: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Ed. J. Stachová. Praha : Filozofický ústav ČSAV 1992
29. McCAFFREY a kol. 2002, *Protocol*. Dallas : Durban House Press, 2002, ISBN 978-1930754133
30. MENDL, W. 2001. *Japan and South East Asia: From the Meiji Restoration to 1945*. London : Routledge. 2001. ISBN 978-04-1518-205-8
31. MITCHELL, CH. 2009. *A short course in international business ethics*. Petaluma, California : World Trade Press. ISBN 978-1-60780-001-9
32. MRÁZ, M. 1992. *Významy slova symbolon v jazyce klasické řecké filozofie* in: Stachová ed., Praha, 1992,
33. MUCHA, I. *Symboly v jednání*. Praha : Karolinum, 2000, ISBN 80-246-0012-9
34. NAUMANN, N. 2000. *Japanese Prehistory: The material and spiritual culture of the Jomon period*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. 2000 ISBN 978-34-4704-329-8
35. NEELANKAVIL, J. – RAI, A. 2009. *Basics of international business*. New York : M.E.Sharpe. 2015. ISBN 0-7656-2392-7
36. NITOBE, I. 1908. *Bushido: The soul of Japan*. New York : Kodansha USA. 2012 . ISBN 978-14-7740-386-0
37. NITOBE, I. 1969. *The Japanese nation*. Tokyo : University of Tokyo Press. 1969
38. PRUCHA, J. 2010. *Interkulturní psychologie*. Praha : Portál, s.r.o. ISBN 978-80-7367-709-1
39. REISCHAUER, E. O. a CRAIG, A. M. 2000. *Dějiny Japonska*. Praha: Nakladatelství Noviny. 2000. ISBN: 978-80-7106-843-3
40. RICOEUR, P. *Život, pravda, symbol*. Praha : Oikoymenh , 1993. ISBN 978-802-4618-333.
41. ROBINSON, R. 1983. *Book Reviews: Geert Hofstede, Culture's Consequences, Work and Occupations*. Berlín : Kluwer Academic Publishers. ISSN 1572-9958
42. ŠPAČEK, L. 2013. *Business etiketa a komunikace*. Praha : Ladislav Špaček. ISBN 978-80-2604-347-8

43. ŠRONĚK, I. 1992. *Etiketa v obchode a podnikání*. Praha : Management Press. ISBN 80-85603-08-X
44. TÓTH, L. 1994. *Protokol a etiketa v diplomacii a obchode*. Bratislava : Ekonóm. ISBN 80-967166-6-2
45. TURNBULL, S. 1977. *The Samurai-A military history*. Tokyo : Japan Library. 1996. ISBN 1-1342-4362-6
46. UNDERWOOD, E. 2000. *The life of a geisha*. New York : Charles.E.T. Publishing. 2000 ISBN 978-1-4629-0219-4
47. VARGHESE, A. 2008. *India: History, religion, vision and contribution to the world*. New Delhi : Atlantic Publishers and Distributors. 2008, ISBN 978-81-269-0904-9
48. VASILJEVOVÁ, Z. 1986. *Dějiny Japonska*. Praha : Svoboda. 1986. ISBN 25-088-86
49. VLASATÝ, B. 1978. *Japonsko*. Bratislava : Obzor. 1978. ISBN 65-023-78
50. WEI-HSIN, Y. 2005. *Changes in women's postmarital employment in Japan and Taiwan. Demography*. Berlín : Springer. ISSN 1533-7790
51. WERNER, K. 2009. *Náboženské tradice Asie*. Bratislava : CAD Press. ISBN 978-80-88969-30-3
52. WILLIAMS, G. 2005. *Shinto*. New York : Chelsea House Publishers. ISBN 0-7910-8090-8

Internetové zdroje:

53. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MANAGEMENT. On Hofstede's Treatment of Chinese and Japanese Values. [online]. [cit. dňa 2016.04.19]. Dostupné na internete: <http://www.jamieowen.info/docs/Yeh_Ryh-song.pdf>
54. BIRD, M. Don't pan Japan — Abenomics is still working. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.05.19]. Dostupné na internete: <<http://uk.businessinsider.com/dont-pan-japan-abenomics-is-still-working-2015-9>>

55. COLLINS. Meishi. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.05.17]. Dostupné na internete: <<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/meishi>>
56. COLUMBIA UNIVERSITY. The Meiji Restoration and Modernization. 2009. [online]. [cit. dňa 2016.02.22]. Dostupné na internete: <http://afe.easia.columbia.edu/special/japan_1750_meiji.htm>
57. COWEN, T. Do Japanese companies have banishment rooms? 2013 [online]. [cit. dňa 2016.05.19]. Dostupné na internete: <http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2013/06/do-japanese-companies-have-banishment-rooms.html>
58. DALBY, L. Male geisha. [online]. [cit. dňa 2016.03.21]. Dostupné na internete: <<http://www.lizadalby.com/LD/newgeisha-hokan.html>>
59. DICTIONARY.COM. Definícia pojmov etiketa, Kjóto, Nippon, sumraj. [online]. [cit. dňa 2016.04.02]. Dostupné na internete: <<http://www.dictionary.com>>
60. ENCYCLOPEADIA BRITANNICA, INC. Definícia pojmov *Akihito*, *sakoku*, *šinto*, *šinten*, *šinšoku*, *taiko*, *tama*, *obi*, *šogún*, *Postupimská konferencia*, *Spojenci*. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <<http://www.britannica.com>>
61. EUREKONOM.SK. Japonský manažment a jeho aplikácia v praxi. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.04.10]. Dostupné na internete: <<http://www.euroekonom.sk/japonsky-manazment-a-jeho-aplikacia-v-praxi/>>
62. FRIEDMAN, S. Women in Japanese Society: Their Changing Roles 1992. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<http://www2.gol.com/users/friedman/writings/p1.html>>
63. FUQUA, D. The Japanese Missions to Tang China, 7th-9th Centuries. 2016. [online]. [cit. dňa 2016.02.12]. Dostupné na internete: <http://aboutjapan.japansociety.org/content.cfm/the_japanese_missions_to_tang_china_7th-9th_centuries>
64. GO JAPAN GO. Tokyo history. 2001. [online]. [cit. dňa 2016.02.18]. Dostupné na internete: <http://www.gojapango.com/tokyo/tokyo_history.htm>
65. HARDACRE, H. Contemporary Japan: The japanese family. 2002. [online]. [cit. dňa 2016.04.16]. Dostupné na internete: <http://afe.easia.columbia.edu/at/contemp_japan/cjp_family_01.html>
66. HERITAGE HISTORY. The oldest clans of Japan. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.02.18]. Dostupné na internete: <<http://www.heritage-history.com/?c=read&author=bergen&book=japan&story=clans>>

67. HISTORY WORLD. History of Japan. 2001. [online]. [cit. dňa 2016.01.29]. Dostupné na internete: <http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?ParagraphID=muv>
68. HOFSTEDE, G. National culture. [online]. [cit. dňa 2016.04.19]. Dostupné na internete: <https://geert-hofstede.com/national-culture.html>
69. HOFSTEDE, G. What about Japan? [online]. [cit. dňa 2016.04.19]. Dostupné na internete: <https://geert-hofstede.com/japan.html>
70. HONGO, J. How Yokohama led the way in day care. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <http://blogs.wsj.com/japanrealtime/2014/05/23/how-yokohama-led-the-way-in-day-care/>
71. HOSPODÁRSKE NOVINY. Dovoľenka nie je pre slabochov. Japonská vláda obmedzí smrťaci workoholizmus. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.04.17]. Dostupné na internete: <http://finweb.hnonline.sk/spravy-zo-sveta-financii/509766-dovoľenka-nie-je-pre-slabochov-japonska-vlada-obmedzi-smrťaci-workoholizmus>
72. INDEPENDENT. Japan's concrete ceiling. 2008. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/japans-concrete-ceiling-792779.html>
73. ITO, H. The Constitution of the Empire of Japan (1889). [online]. [cit. dňa 2016.02.22]. Dostupné na internete: <https://history.hanover.edu/texts/1889con.html>
74. ITO, J. Are geisha prostitutes? 2003. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <http://joi.ito.com/weblog/2003/04/28/are-geisha-pros.html>
75. JAPAN TODAY. 1 in 3 Japanese women want to be housewives: poll. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <http://www.japantoday.com/category/national/view/1-in-3-japanese-women-want-to-be-housewives-poll>
76. KAČALA A KOL. Krátky slovník slovenského jazyka. 2003. Definícia pojmov heretik, panteizmus, paternalizmus. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <http://slovník.juls.savba.sk/>
77. KCP INTERNATIONAL. Bowling. 2016. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <http://www.kcpstudentlife.com/culture/bowling/>

78. KINCAID, CH. Gender roles of women in modern Japan. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<http://www.japanpowered.com/japan-culture/gender-roles-women-modern-japan>>
79. LAUKOVÁ, P. Prečo sa niečo patrí a niečo nepatrí? 2010. [online]. [cit. dňa 2016.04.02]. Dostupné na internete: <<http://mozgovna.pravda.sk/clovek/clanok/19324-preco-sa-nieco-patri-a-nieco-nepatri/>>
80. LIES, E. Modern-day geisha triumphs in closed, traditional world. 2008. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/us-japan-geisha-idUST23171020080423>>
81. LINGUISTIC SYSTEMS, Inc. Your Japanese business card. 2016. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<http://www.linguist.com/services-japanese-card.htm>>
82. LIPKOVÁ A KOL. Medzinárodné vzťahy. 2012. [online]. [cit. dňa 2016.01.29]. Dostupné na internete: <<http://fmv.euba.sk/RePEc/brv/journal/MV2012-4.pdf>>
83. LOHR, S. Business cars: A Japanese ritual. 1981. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<http://www.nytimes.com/1981/09/14/business/business-cards-a-japanese-ritual.html>>
84. MCINNIS, D. W. Edwards Deming of Powell, Wyo.: The Man Who Helped Shape the World. 2011. [online]. [cit. dňa 2015.12.28]. Dostupné na internete: <<http://www.wyohistory.org/encyclopedia/w-edwards-deming>>
85. MERIAM-WEBSTER. Kimono. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <In: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/kimono>>
86. MIND TOOLS. Hofstede's cultural dimensions. Understanding different countries. 2016. [online]. [cit. dňa 2016.04.17]. Dostupné na internete: <https://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_66.htm>
87. MISHIMA, S. How to bow in Japan. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<http://gojapan.about.com/cs/etiquetteinjapan/a/bowing.htm>>
88. MONGOOSE PUBLISHING. Life in Japan: Courtesy and manners. 2005. [online]. [cit. dňa 2016.02.12]. Dostupné na internete: <<http://www.mongoosepublishing.com/pdf/rqsamuraipre.pdf>>
89. MUNCASTER, P. Japan's unwanted IT workers dumped in 'forcing-out rooms'. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.05.19]. Dostupné na internete: <http://www.theregister.co.uk/2013/08/21/boredom_rooms_japan_electronics_firms/>
90. NEW WORLD ENCYCLOPEDIA. Bakufu. 2012. [online]. [cit. dňa 2016.02.18]. Dostupné na internete: <<http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Bakufu>>

91. NEW WORLD ENCYCLOPEDIA. Showa period. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.02.01]. Dostupné na internete: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Showa_period>
92. OFFICE OF THE HISTORIAN, BUREAU OF PUBLIC AFFAIRS. The immigration act of 1924. [online]. [cit. dňa 2015.12.01]. Dostupné na internete: <<https://history.state.gov/milestones/1921-1936/immigration-act>>
93. OI, M. The man who saved Kyoto from the atomic bomb. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.02.12]. Dostupné na internete: <<http://www.bbc.com/news/world-asia-33755182>>
94. ONISHI, N. Japanese author guides women to dignity, but others see dullness. 2008. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <http://www.nytimes.com/2008/03/29/world/asia/29bando.html?_r=0>
95. OXFORD DICTIONARIES. Definícia pojmov *bušido*, *kamikadze*. [online]. [cit. dňa 2016.04.11]. Dostupné na internete: <<http://www.oxforddictionaries.com>>
96. PERLBERG, S. It's taboo to fire people in Japan – Instead they are sent to boredom rooms. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.05.10]. Dostupné na internete: <<http://www.businessinsider.com/firing-taboo-in-japan-2013-9>>
97. PRIME MINISTER OF JAPAN AND HIS CABINET. A New Vision from a New Japan, World Economic Forum 2014 Annual Meeting, Speech by Prime Minister Abe. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.05.19]. Dostupné na internete: <http://japan.kantei.go.jp/96_abe/statement/201401/22speech_e.html>
98. REYNOLDS I. – TAKAHASKI M. Japan Cabinet minister wary of opening 'Pandora's box' of immigration. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.04.10]. Dostupné na internete: <<http://www.japantimes.co.jp/news/2015/05/13/national/social-issues/japan-must-put-women-work-opening-pandoras-box-immigration-female-empowerment-minister/#.V2wyrOuLTIU>>
99. SEGAL, E. Heian Japan: An Introductory Essay. 2010. [online]. [cit. dňa 2016.02.18]. Dostupné na internete: <<http://www.colorado.edu/cas/tea/curriculum/imaging-japanese-history/heian/essay.html>>
100. SEKIGUCHI, T. Abe Wants to Get Japan's Women Working. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <<http://www.wsj.com/articles/abes-goal-for-more-women-in-japans-workforce-prompts-debate-1410446737>>
101. SUZUKI, M. Bowing in Japan. 2015. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <<https://www.tofugu.com/japan/bowing-in-japan/>>
102. TABUCHI, H. Layoffs taboo, Japan workers are sent to the boredom rooms. 2013. [online]. [cit. dňa 2016.05.19]. Dostupné na internete: <http://www.nytimes.com/2013/08/17/business/global/layoffs-illegal-japan-workers-are-sent-to-the-boredom-room.html?_r=0>

103. TANIKAWA, M. In Kyoto, a call to not trample the geisha. 2009. [online]. [cit. dňa 2016.04.25]. Dostupné na internete: <http://www.nytimes.com/2009/04/07/world/asia/07iht-geisha.html?_r=0>
104. THE ECONOMIST. Japanese women and work: Holding back half the nation. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.04.28]. Dostupné na internete: <<http://www.economist.com/news/briefing/21599763-womens-lowly-status-japanese-workplace-has-barely-improved-decades-and-country>>
105. THE JAPAN TIMES. Getting a grip on karoshi. 2014. [online]. [cit. dňa 2016.04.17]. Dostupné na internete: <<http://www.japantimes.co.jp/opinion/2014/11/15/editorials/getting-a-grip-on-karoshi/#.VyeJ7XrLyC5>>
106. THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART. Heian period. 2002. [online]. [cit. dňa 2016.02.01]. Dostupné na internete: <http://www.metmuseum.org/toah/hd/heia/hd_heia.htm>
107. UNITED NATIONS NY. World economic and social survey 2007, Development in an aging world. [online]. [cit. dňa 2016.05.22]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/2007wess.pdf>
108. VENTURE JAPAN. Japanese business etiquette. 2009. [online]. [cit. dňa 2016.03.20]. Dostupné na internete: <<http://www.venturejapan.com/japanese-business-etiquette.htm>>
109. VICTORIA AND ALBERT MUSEUM. The Edo Period in Japanese History. 2016. [online]. [cit. dňa 2016.02.18]. Dostupné na internete: <<http://www.vam.ac.uk/content/articles/t/the-edo-period-in-japanese-history/>>